

[Erdélyi Magyar Adatbank]

*Kétszáz éves
az atyhai templom*

KÉTSZÁZ ÉVES
AZ ATYHAI TEMPLOM

„... a Firtos lova hátán,
lehajtott fejjel elaludt
a Gondviselés.”

Tamási Áron

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**Kétszáz éves
az atyhai templom**

EMLÉKKÖNYV

1799–1999

**Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda, 1999**

A könyvet szerkesztette:

SIMÓ MÁRTON

Lektorálta:

HORVÁTH LAJOS,

a Magyar Országgyűlés Hivatala
nyugalmazott főlevéltárosa, szakfőtanácsosa.

A borítón:

Az atyhai templom

(a felvételt Simó Márton készítette 1995-ben)

A fényképek egy része családi gyűjteményekből való.
Beliczay László készítette a 22–30. felvételeket (1996 nyarán).

ISBN: 973-9311-48-2

A szerkesztési és nyomdai előkészítési munkálatokat a B & T Bt. végezte.

Kiadványunk létrejötté magánkezdemenyezésen alapul.

A stúdiómunkák és a nyomdai számlák kifizetése után maradó bevétel
teljes egészében az atyhai Római Katolikus Plébániát illeti meg.

Kedves Olvasó

Az évfordulók a megemlékező ünneplés mellett arra alkalmasak, hogy a résztvevők és az esemény érdekeltjei egyúttal számba vehessék értékeiket, az elveszett és megőrzött javakat, de ugyanakkor jók arra is, hogy a megfelelő tanulságok levonása után megszülessenek a jövőre, pontosabban: a kérlelhetetlenül és azonnal bekövetkező hétköznapra érvényes, az értéket őrző és értékeket teremtő cselekedetek alapgondolatai.

Atyha jelenleg álló temploma kétszáz éves ebben az esztendőben. Történelmi távlatban nem is olyan jelentős ez a két évszázad, de itt, Közép-Európában, Erdélyben ez idő alatt igen csak hosszú eseménysorozatnak lehettünk szereplői és leggyakrabban áldozatai is. Természetes, hogy a Székelyföld, és benne ez a falu, nem lehetett kivétel: átvonult rajtunk a történelemmé szelődülő idő és mély nyomokat hagyott tájon, emberen egyaránt. A templom léte feltételezi, hogy falu tartozzék hozzá és a falu is létezésével követeli meg, hogy méltó hajlék szolgáljon az Úrnak házául. Ilyen vonatkozásban a templom nélkül nem beszélhetünk a településről, és ekkor: a templom ünnepe a falué is egyben.

A Mária-Magdolna-búcsúhoz (a névnap július 22-én, a búcsú – hagyományosan – a következő vasárnapon van) kapcsolódó megemlékezésre készítettük el most ezt a szerény dolgot, hogy

és a gyarló emberi emlékezet meghosszabbításaként adjuk át az Olvasónak, hogy látván az ezelőtti emberek kezenyomát, áttanulmányozván a néhol csak töredékesen idézhető feljegyzéseket, némiképp reménnyel is merítkezvén léphessen át a harmadik évezred küszöbén, bízva abban, hogy: falunak, templomnak egyaránt lesz folytatása, itt, ezen a helyen. Mert ideje van van ugyan az ünneplésnek, de ideje van – talán utolsó órája – az út megkeresésének is, amelyen Istenben bízva, csak saját erővel találhatjuk és tarthatjuk meg a helyes irányt – ma, holnap, holnapután, ünnepnapon vagy hétköznapon egyaránt.

Simó Márton

Atyha, 1999. április elején

Bevezető

Ez a kötet nemcsak az atyhai templom és az egyházközség történetét mutatja be, hanem emellett kísérletet tesz a falu múltjának tanulmányozására is, a feltételezett kezdetektől, egészen a legközelebbi eseményekig. A többszáz éves időszakot az Erdély és Magyarország, a Fejedelemségek és a későbbi Regát, majd a Románia életét is meghatározó nagy törésvonalak mentén bontottuk korszakokra, természetesen arra is figyelve, hogy – lehetőség szerint – vizsgáljuk meg a falut alkotó emberi közösségeket, a valaha volt – a megőrzött és az elveszett – tárgyi és szellemi értékeket is.

Földrajzi megközelítés

Atyha falu a mai Hargita megye nyugati szélén, a *Sóvidék*nek is nevezett tájegység peremén helyezkedik el, mintegy 750 méteres tengerszint feletti magasságban. (1) Közigazgatásilag (az 1968-as romániai területrendezés óta) *Korond* községhez tartozik. A falut kelet irányban *Korond* határolja, észak-keleten a *Parajd* községhez tartozó *Alsó- és Felsősófalva*, míg északnyugaton *Siklód* és *Küsmőd*, nyugaton *Etéd*, dél-nyugat irányban *Énlaka* képezi a szomszédságot (ez a négy falu ma – közigazgatási szempontból – *Etéd*hez tartozik). A falu maga a *Kupásné* nevű magaslat alatt, az *Atyhai-nyeregben* fekszik, véle szemben, mintegy 5 km-es távolságban – délen – magaslik a *Firtos* (1062 m), mely mögött – a hegycsúcstól 2-3 km-re *Firtosváralja* és *Székelypálfalva* található.

A faluhoz 1478 ha terület tartozik (2), melynek nagy része legeltetésre és kaszálóként szolgál, az eredményesen művelhető

350 hektár, amely elsősorban burgonya, pillangósok, árpa, zab, rozs termesztésére alkalmas. A domborzati formák és az éghajlat elsősorban az alpesi állattartásra tennék alkalmassá a hegyi települést, de jellemző, hogy a ma itt élő kevés számú, jó munkabírási teljes család inkább a belterjes jellegű, önellátó paraszti gazdálkodást űzi. *(A gazdasági vonatkozásokra a későbbi fejezetekben még kitérünk.)*

Földtörténeti szempontból ez a környék az *Erdélyi-medence* és a *Kárpátok* kialakulása és geológiai sajátosságai figyelembevételével vizsgálható. A vidék a *Görgényi-havasok* vulkáni hegyvonulata és az *Erdélyi-medence* találkozási területén lévő dombvidéken helyezkedik el. A geológusok szerint az Erdélyi-medence a kréta-kor végén alakult ki, amikor a *Déli-Kárpátok* és az *Erdélyi Szigethegység* kiemelkedett. Ez a folyamat a felső pannóniai pliocénben fejeződött be, többszörös tengeri elöntés és visszahúzódás során. Az üledék lerakódása a medence süllyedésével egyidőben kezdődhetett. Ebben az időszakban a *Kárpát-kanyar* helyén szigetcsoportok léteztek, amelyek között a tenger vize áthatolt *Erdélybe*. Ezek a tengeráramlatok hozták létre a környék sókészletét. A felső pannóniai pliocénben a hegységképző fázis további kiemelkedéseket eredményez a *Kárpátokban*, és törésvonalakat hoz létre az *Erdélyi-medence* keleti felén. Egészen a negyedkor elejéig, jelentős vulkáni kitörések mentek végbe a *Keleti-Kárpátok* nyugati peremén – *Avas-Gutin-Cibles-Kelemen-Görgényi-Hargita* –, ekkor vulkáni termékek kerültek a törmelékes felszínre. Az *Erdélyi-medence* a hegységképző fázis második felében megemelkedett, így a medence nyugati részén meglévő tó visszahúzódott, és elkezdődött a felszíni vízhálózat kialakulása – a quaternar elején. (3)

Kőzettani felépítése – a fúrások szerint a kristályos alap körülbelül 2880 m-en található. A vulkanikus tevékenység során vulkáni tufák, andezitek, piroklasztitok rakódtak le a térségben. A pleisztocén üledékek az alacsonyabb részekben találhatók. A sósforrások jelenlétének köszönhetően a mai napig képződik

az aragonit, amely tömeges megjelenésű, réteges szerkezetű, a rétegek különböző vastagságúak és színűek, amit a különböző szennyeződések és a vasszulfid okoz. Az aragonit-lelőhely a *Korond vize* jobb partján, a közsgközpontoz tartozó *Csigadomb* nevű határrészben helyezkedik el, mintegy kilométernyire az atyhai útelágazástól. (4)

Geológiai felépítése és tektonikája: az alkotórétegek nem maradtak meg vízszintesen, hanem gyűrődéseket szenvedtek. A tektonikus mozgásokat megzavarta a vulkanikus tevékenység. Megállapítható, hogy a falu határának déli és keleti részein erősebbek a vulkáni nyomok (vulkáni bombák, vas-tartalmú források stb.). A későbbiekben a *Korondi-medence* 9-11 fokos elhajlású szögben benyomult a *Görgényi-havasok* vulkáni anyaga alá. Ez a folyamat gyűrődéssel járt. A külső erők (víz, erózió) hamar eltávolította a boltozatok vulkáni anyagát. A mélyebben fekvő puha kőzetek hamarabb pusztultak, így a vízfolyások egyre mélyebbre ásták magukat és fokozatosan kialakították a *Korondi-medencét*. (5)

A mai felszín szelektív erózió eredménye. Az *Atyhai-nyereg* – a mai település és *Firtos* közt (mélypontja *Kadács-szádánál* található – 654 m) – tulajdonképpen vízválasztóként szolgál a *Korondi-medence* és az *Etédi-medence* között. Keleten, a *Korond-vizébe* torkolló patakok, illetve a *Kiskükküllőbe* alázóduló – nyugatra folyó – állandó patakok és a vadvizek az évezredek során mintegy 400-450 m-rel mélyítették a medencéket. A *Korondi-medencében* jól elkülöníthető öt terasz. Az etédi oldalra eső nyugati határrészben manapság is élénken zajlanak az eróziós folyamatok, amelyeket igencsak erősített és elősegített a szakszerűtlen erdőgazdálkodás és a kollektivizálás során előszeretettel alkalmazott mélyszántásos földművelés. Ezt a (mezőgazdasági szempontból kellemetlen) helyzetet tovább súlyosbítja az a tény, hogy az *Etédi-medence* fekvése és a patakok folyásiránya hosszanti: kelet-nyugat irányú. A *Parajdi medence* északon szomszédos a falu határával. Az itt eredő források és patakok – a *Kupásné* egyben a harmadik vízválasztó –

Alsósófalfvánál ömlenek a *Korond vizébe*. (6) A teraszos szerkezeten nem érvényesül annyira az erózió, mint az etédi oldalon, viszont az alsó szakaszon a patakok olyan mértékben lekoptatták a felső rétegeket, hogy a felszínen jól megfigyelhetők a sötömbök (Parajd határában, Sófalva irányából közeledve, a patakmeder mindkét oldalán).

Éghajlata – a földrajzi helyzet alapján – a kontinentális mérésekelt égövhez tartozik, ahol az *Atlanti Óceán* hatása minimális. Uralkodóak a nyugati és az észak-nyugati szelek. A besugárzás itt átlagosan 106 Kcal/nm. Az évi átlaghőmérséklet 7,6 °C. A nyáron hullott csapadék átlaga 285,3 mm. A legkevesebb csapadék általában december hónapban esik/hull: 34,8 mm. Az első havazások november elején vannak, a hó március végén olvad el. A légköri nyomás 726,3-727 Hgmm. A szeles napok száma évente 100-115. A 35 km/h vagy nagyobb szélereősségű napok száma évente átlagosan 9.

Vizei: *felszínalattiak és felszíniek*. A **felszín alatti vizek** két nagy kategóriába oszthatók: a kárpát-közi medencék- és a Keleti-Kárpátok talajvizei. Bővizű és állandó források formájában törnek felszínre, hozamuk elérheti a 0,05-0,1 l/s-ot. A *Sóskút* közvetlenül a Korond-vize jobb partján található, töménysége 1,1362 g/kcm, 18,3% szennyeződést, 20,5% klórt és brómot tartalmaz, keménysége 63,4, hozama 400 l/nap. Az *Árcsói-borvíz* a községközponttól mintegy kilométernyire, észak irányban, a bal parton található, hőmérséklete 13°C, hozama 0,05 l/s, vasas, szénsavas, bikarbonátos, magnéziumos. Az édesvízű források száma mintegy 30 és előfordulásuk a teraszok töréspontjainál gyakori. A **felszíni vizek** sűrű hálózatot alkotnak. A *Korond vize*, mint az atyhai, a bal oldalról is belefolyó állandó patakok és torrensek gyűjtője, a legjelentősebb folyóvíz. Vízjárása szabálytalan és nagymértékben függ a csapadékmennyiségtől. A hirtelen lezúduló csapadék a nyári hónapokban árvizeket okozhat – miként az be is következett 1970-ben, 1981-ben, 1995-ben és legutóbb 1998-ban. (7)

Az üledékes kőzeteken – agyagon, márgán és homokon – viszonylag termékeny talaj alakult ki. A vulkáni kőzeteken képződött talaj humuszban szegény. A domb- és hegyoldalakon a talajképző folyamatok nem tudnak lépést tartani az erózióval. A gipsz, mészkő, a savas kőzetek jelenléte a *podzoltalajok* kialakulásának kedvez. Legelterjedtebbek a *barna-podzol* talajok, a lombhullató erdők közelében, 700-800 mm-es csapadékatlag-nál. Humusztartalmuk 2,5-7%, savasságuk 5,5-6,5 pH. A falu déli részén, illetve az etédi oldalon lévő lejtőkön gyakrabban fordul elő még a *barna agyagtalaj* és az *agyagos podzol*. (8)

Jellegzetes növényzetéből leggyakoribb a csertölgy, kocsányos tölgy, nyírfa, égerfa, fehér-akác, fűzfa, kőrisfa, bükk, erdei fenyő, törpefenyő, védett növény: a pünkösdi rózsza.

A honos vadon élő állatok közül megemlítendő rézsikló, foltos szalamandra (mindkettő védett), nyúl, róka, őz, szarvas, vad-disznó, farkas, kárpáti barnamedve. (9)

Források:

1. A *Korondi Polgármesteri Hivatal* közlése alapján.
2. *Erdély története*. Akadémiai Kiadó Budapest 1986. 13-16 oldal.
3. *Pál Erzsébet: A Korondi-medence földrajzi bemutatása*. Eger EKTF 1998. Szakdolgozat. *Gál Tibor Sándor: Caracterizarea turistică și posibilitățile de dezvoltare a comunei Corund. (Azaz: Korond község idegenforgalmi bemutatása és fejlesztésének lehetőségei.)* Korond 1998. Kézirat.
4. *Băncilă I.: Geologia Carpaților Orientali*. Editura Științifică București 1958. *Coteț P.: Geomorfologia României*. Editura Tehnică 1970.
5. u.a.
6. u.a.
7. *Geografia României*. Editura Academiei 1983.
8. u.a.
9. u.a. és Révai Nagy *Lexikona. I.-XIII.* Budapest Révai Rt. 1913.

Történeti megközelítés

Ez a vidék az ókor óta lakott. Emberi települések jelenlétére a közeli vidékeken előkerült leletek utalnak. A *Kisküküllő-völgyében* végzett ásátások, illetve a *Rabsonné-* vagy a *Tartod-váránál* és a *Firtoson* felszínre került tárgyak alapján, késő bronzkori, vaskori települések nyoma bizonyított (1), illetve a római kori téglák, faragott kövek és fegyvermaradványok, őrtornyok és castrumok romjai alapján állítható, hogy a rómaiak korában, 106 és 271 között, helyőrség tartózkodott a vidéken. (2)

A rómaiak távozása után *Erdély* és természetesen a *Székelyföld* területe – így a *Sóvidék* is – fokozatosan a különböző vándornépek országútvá válik. A falu határában talált (3) és a *Firtoson* tartott régészeti kutatások alkalmával felszínre került nyugat-római és bizánci pénzérmék (4), az ugyancsak *Firtoson* feltárt avar sír (5) is azt jelzi, hogy a *Krisztus utáni első évezred közepén és második felében – a magyar honfoglalást (kb. 896-900) megelőző mintegy három-négy évszázadban is lakták a környéket.* Az egyes helynevek *idegenes* vagy inkább furcsa hangzásából arra lehet következtetni, hogy valamilyen, a *türk nyelvcsaláddhoz, és később (vagy részben párhuzamosan) valamilyen szláv etnikum népesítette be a területet* (6), akikkel a székelyek elődjének tartott hunok és a középkortól (körülbelül 896-tól) a *Kárpát-medencében* honos székely-magyarok (7), valamilyen módon érintkezhettek, hiszen az együtt és egymás mellett való élés feltételezheti a helynevek átörökítését. Dák vagy római eredetű helynév, az egykori népességre utaló hagyomány nem maradt fenn. Gyanítható, hogy polgári jellegű betelepedés a viszonylag jól megszervezett római provinciának ezen a határvidékén nem létezett, s a rómaiak kivonulása után itt a *szervezett államiság szünetelt.* A gótok ekkor – a *Marosszentanna-kultúra* – benépesítették ugyan a Küküllők vidékét is, de nem alkottak tartós törzsszövetséget.

Hogyha a helynevek alapján indulunk el és figyelembe vesszük a földrajzi adottságokat (a *Firtos-hegy* optikai kapcsolatban áll néhány fontos magaslattal – *Mezőhavas* – 1777 m, *Tartod* – 1047 stb. –, amelyek alkalmasak füst- és fényjelek továbbítására a Keleti-Kárpátok vagy Erdély belső része felé – *Orbán Balázs*, *Téglás Gábor* és *Ferenczi István* írásainak és kutatásainak következtetéseit), illetve a történelmi tényeket és a lakosság által őrzött hagyományokat (legkézenfekvőbb példaként a hun-magyar rokonságot kell említeni), akkor azt a következtetést vonhatjuk le, amelyet már *Szádeczky Kardos Lajos* a múlt század végén (8), illetve legutóbb, a XX. században folytatott kutatások összegzéseként – a közelmúltban elhunyt – *László Gyula* is állított: „*A krónikáink szerint a székelyek Attila seregének a maradványai. Egy bizonyos: a székelyek még – Anonymus szerint is – már Árpád honfoglalása előtt itt voltak a Kárpát-medencében, viszont Bihar tájékaról mentek Árpád elé és kötöttek szövetséget és harcoltak Árpád seregében, mint elővédek. Ez is jelent valamit. Tudniillik: a nomád birodalmakban (és Árpád lovas népe nyilván idetartozott) a legyőzött szövetséges népeket mindig a peremvidékre telepítették. Így tudunk például a székelyekről és besenyőkről az Árpádok idejében Nyugat-Magyarországon, tudunk a székelyekről – természetesen – Biharban is. Bihartól keletre lassú előnyomulással halad Erdély belseje felé a székelység. Kettős megoldást javasolnak a magyar tudomány képviselői – köztük magam is – az egyik: Árpád-házi királyaink a peremen élt népek köréből telepítették a három nyelvjárást beszélő székelységet. A másik feltételezés, hogy a székelység egységes volt és még ma is az, bár Magyarországon is, több helyen, székely nyelvjárásokat beszélnek, az ellene szól, hiszen ma is ott vannak és beszélnek a háromszéki, a maros-vidéki és az udvarhelyszéki nyelvjárásokat... Ez a kétfajta megoldás van, az egyik az, az első, honfoglalás, a korábbi, amelyben Attila népei vettek részt, emellett szól az, hogy Árpádék itt találták őket. Amellett, hogy a királyaink telepítették volna, semmilyen érv nem szól. (...) A hunoktól való leszármazás hite eleven, igaz, hogy Árpád háza is a hunok*

örököse volt, így is közel álltunk egymáshoz, a honfoglalók és az itt talált magyarok. A székelység mindenestre korábbi a magyar honfoglalásnál. 670 táján tudunk kimutatni egy nagy keleti hullámot, amelyik részben Ázsiából, részben a Káma, részben a Kaukázus vidékéről ötvöződött népekből állott és ebben sejtem én a székelyek elődeit.” (9)

Ilyen megközelítésben nyilvánvalóvá válik, hogy a Sóvidék már a Honfoglalás éveiben bekerül a Kárpát-medencében frissen megalakuló magyar állam vérkeringésébe. Más kérdés, hogy mikor alakulnak ki a ma is létező – székely-magyar – települések.

Források:

1. Erdély Története I. kötet. Akadémiai Kiadó Budapest 1986. 35-43. oldal
2. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1981. 135-138. oldal.
3. *Domus Historia* I. kötet. *Egy Udvarhely széki Só-vidéki falunak Atyhának leírása* – Betegh Imre, 1864, Folhung 1114/49.P.45. Széchenyi Kézirattár. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* Akadémiai Kiadó 1986. I. kötet.
4. *Betegh Imre: i.m.* „Az 1831-ik év ugarlásakor Firtoson nagy mennyiségű aranyakat kaptak (...). Martianus korából egyet magam is láttam, de kár volt, hogy gyűrűnek volt elkészítve, s így a feliratnak nagy részét nem vehettem ki: DMNLEOREXAUG – Dominus noster leorex Augustus – (...) másfelől, alul ezen betűk tisztán kivehetők voltak: THSOB – úgyhiszem jelenthette: Theodosius Salutem Omnibus benevolentibus, vagy bene merentibus.”
5. Ferenczi Géza és Ferenczi István: *A székelyföldi gyepek.* Korunk XXXI. 1972. 312. oldal. Lásd még: Ferenczi Géza: *A varsági Tartod vára és történelmi jelentősége.* Korunk XXX. 1971. 1138-1140. A székelyföldi várak szerepéről legújabbán vita bontakozott ki: *Benkő Elek: Kelet-Erdély „korai” kővái.* Castrum Bene 1989: *Várak a 13. században.* Gyöngyös 1990. 68-85. Ferenczi István: *Megjegyzések egy*

- véleménynyilvánítással kapcsolatban, amely Kelet-Erdély korai középkori kővárainak kérdését taglalja. Műemlékvédelem XXXV. 1991. 220-226. Benkő Elek: Szent László-kori kővárak Erdélyben (uo. 227-236. Benkő Elek: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Budapest 1992. 23-25. oldal.*
6. *Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. Budapest 1938. illetve: Névtudományi írások. Budapest 1960. (Szerk. Mikesy Sándor)*
 7. *László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.*
 8. *Jakab Elek, Szádeczky Kardos Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1848-ig. Budapest 1901.*
 9. *Simó Márton: Beszélgetés László Gyula professzorral. Székelyföld 1998. 7. szám 41-48. oldal.*

A falu kialakulásáról

Betegh Imre, néhai plébános, a *Pesti Frigyes-féle helységnévtár* munkálatai számára 1864-ben írt *Egy Udvarhelyszéki Só-vidéki falunak Atyhának leírása* (1) című – fentebb idézett és később is majd gyakran előkerülő – dolgozatában a következőket olvasuk: „Ezen regényes vidék helyiségeiről: *Atyha, Énlaka, Küsmöd, Etéd és Szolokmáról a múlt tizedben valaki a Vasárnapi Újságban darabosan egy adomát regélt, mely miután se a történelem, se a székegy nemzet becsületével, se a mondott korral meg nem egyeztethető, és szó nélkül nem hagyható. Ez az adoma körülbelül így hangzott: »Volt Apafi Mihály uram idejében egy gazdag paraszt székegy, kinek hozzátartozói meg akarván osztózni, egyikük azt mondá: – Itt fog lakni az atya, és ezen helység az atyáról vett Atyha nevezetet. A más helységről azt mondá: – Itt én lakom – s abból lett Énlaka. Másnak mondá: – E tied – ebből lett Etéd, s másnak mondá: – Itt is van egy kis mód – ebből lett Küsmöd. Végre – midőn egyikük látta volna, hogy ő majd’ semmivel maradt: – Én is szólok ma – s adának neki egy kis helységet, melynek neve lett: Szolokma«.*”

Ezt az adomát a mai napig is lehet hallani, különböző változatokban, hol egyik, hol a másik szomszédos falu nevét ily módon eredeztetve: egyik variánsban a legidősebb fiú – *korodnál fogva* – megszólítás révén – *Korond* névadója, de van olyan történet is, ahol az örökösöknek egy nagy oldalon kell lesiklaniuk, nyilvánvaló, hogy a hely lesz a későbbi *Siklód*. Minden település történetéről, nevének kialakulásáról vannak ilyen történetek, amelyeket általában az okoskodó idegenek vagy az újságírók ötlőnek ki.

Atyha régmúltjáról azt tartja a hagyomány, hogy valamikor jelentős egyházi központ volt. (2) Államalapító királyunk valóban hozott egy olyan rendeletet, amely szerint tíz falunak kellett telplomot állítania és fenntartania. (3) Lehetett érvényben

ilyen rendelet, de az nem vonatkozhatott Atyhára és a szomszédos településekre, hiszen *a XI. század elején még egyik fentebb említett szomszédos falu sem létezett.*

A *Vasárnapi Újságból* idézett adoma, amely *I. Apafi Mihály fejedelem (1663 -1691)* idejére tenné az alapítást semmilyen valószínűséggel nem rendelkezik. A krónikaíró plébános idejében még 1630-ból és 1658-ból származó lakóépületek állnak a faluban!

A szomszédságban elhelyezkedő falvak okleveles említéseit megvizsgálva, a következő eredményre jutunk: *Parajd és Sófalva első, közös temploma* (feltehetően) a XIV. században épült, *Sófalva* első írásos említése 1493-ból, *Siklódé* 1566-ból, *Küsmödé* 1333-ból, *Énlakáé* ugyancsak 1333-ból, *Firtosváraljáé* és *Székelypálfalváé* 1455-ből, *Korond* első említése pedig ugyancsak az 1333-34-es *pápai tizedjegyzék* idejéből való. (4)

Atyha falu, pontosabban atyhái illetőségű lakos, *első írásban történő említésére* 1536-ban kerül sor, a *Székely Oklevéltár* (SzOkl) I. kötetének 220. oldalán: „*Tarcsafalvi Márton pap, császári és pápai közjegyző bizonyítja, hogy előtte Atyai Balási István és Márta, Atyai Pósa Balázs özvegye több megnevezett személyt ügyvédjeiknek vallottak.*” Az 1576-os adóösszeíráskor a falu több adót fizet, mint a szomszédos Korond vagy Parajd. (5) Ugyancsak a XVI. századból való – közvetett – említés egy 1547-es: a bögözi templomban feltárt *Szent László kora-beli freskókon*, egy felújítás alkalmával írhatta rá nevét az egyik sarokra az *Atyai Están*, aki feltehetően a faluból származott. (6)

Források:

1. *Betegh Imre kézirata*. Széchenyi Kézirattár. Folhung 1114/49.P.45.
2. *Schematismus*, 1882.
3. *Szent István II. törvénykönyve*. Ebben az 1030 és 1038 között hozott törvényben külön törvénycikkely írja elő, hogy tíz falu közösen építsen templomot. Ezt a törvényt a XI. században hozták ugyan, de később is alkalmazták. Innen származhatnak a félreértések,

hogy Szent István-kora beli. A törvény valóban az, de később is alkalmazták.

4. *Székelv Oklevéltár (új sorozat)* Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1985. I. kötet. *Jakab Elek, Szádeczky Kardos Lajos: Udvarhely vármegye története...* Budapest 1901.
5. *Székelv Oklevéltár (régv sorozat)* I-IV. Kolozsvár 1872–1895, V-VII. 1895–1898. Adóösszeírás (1567) 12 szabad portát regisztrálnak. II. kötet 220. oldal. *Tófalvi Zoltán : Pogány fohászok faluja.* Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1979. 62. oldal.
6. *Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1981. 75-88 oldal.

Atyha templomairól

1. A fentiekben már szó volt a feltételezett XI. századi templomról. Orbán Balázs a következőket írja: „Atyhához a reformatio előtt kilenc falu tartozott, e falvak közös temploma a falun kívüli kerek erőben volt, melyet most is Szentegyházas erdőnek neveznek, s ott a nagy kiterjedésű, fényes templomnak ma is látszanak némi jelentőség nélküli romjai. Innen került elő az atyhai kisebbik harang, melyen minuskel írással e körirat jön elő:

✠ ANNO DOMINI MCCCXIII

CCCC° FFF & III

Ez az időpont a reformáció előtt van ugyan, de nem a XI. században. Szent István korában a székelyek még nem népesítik mai életterüket. Ugyanazt rögzíti az egyházi hagyomány is, mint O. B., annyi megjegyzéssel, hogy közvetlenül a reformáció előtt már csak három falu (Atyha, Korond és Pálfalva) maradtak egyazon egyházközségben. (2)

2. A falu krónikásaként is emlegetett plébános, aki – sajnos – nem tudott szabadulni a XIX. századi romantikus történelmi felfogástól, hajlamos volt arra, hogy mindenben a letűnt világ és a régi dicsőség relikviáit fedezze fel, a Szentegyházas (Fodor Amburus) dombon lévő feltételezett templomon kívül, még egy újabb kis templomocskát lokalizált: „a Kadács-hegyeiben – ezen izolált szép hely a Firtos közelében jó renden nevét vette Kadicha hun vezérről, kiről Kadicsfalva, Udvarhelyen felül is vehette nevét. A templomocska Krisztus Urunk mennybe menetelének tiszteletére volt szentelve.(...) Romjai 1818-ban fedeztetek fel, midőn e több százados bükköst egészen levágták, s helyére pityókát ültettek. Ezen adatunkat levéltárunk szolgáltatja.” (3) Betegh Imre állítását alá-

támasztó helyi levéltári adat alapján nem lehetett igazolni – talán valamelyik háború vagy impérium-váltás során megsemmisültek a szóban-forgó iratok –, de mintha az idő igazolná a krónikást: *Ferenczi István* kolozsvári régész, legutóbb 1985-ben végeztetett ásatásokat ezen a területen és megállapította, hogy XIII–XIV. század közötti településre vallanak az ott talált cseréptörmelékek és a használati eszközök maradványai. (4) A feltételezett település létére egyébként a hézagos helyi emlékezet – halványan ugyan, de mégis – utal. *Ha létezett is ott falu és annak temploma, az semmiképp nem lehetett a mai Atyha nevű település.*

3. A XVI. és a XVII. század folyamán a falu lakossága három alkalommal váltott vallást, háromszor térítették át az unitárius hitre, míg nem az ősök katolikus hitében megállapodtak. (5) Ebben az időszakban *unitárius temető* működött a mai *Alszeg* és *Szoross* utcák közötti területen (6), és ahol – arra való tekintettel, hogy ekkor a lakosság felekezetiileg rövid ideig megosztott volt – legalább *egy unitárius imaháznak is lennie kellett.*

4. A fentiekben említett *Kupásné* nevű hegy alatt, a mostani *Temető* helyén épült templom 1651-52-ben, amelyhez *Olasz Pál* udvarhelyi esperes adott külön ajánlólevelet. (7)

5. Ez a temetőbeli templom a megerősödő katolikus egyház-község számára a XVIII. század végére szűknek bizonyult. A ma is álló templom építését *Kovács József plébános* – később esperes – idejében határozzák el és 1799-re fel is építik a papi telek északi végében. (8)

6. Az új templom egy 1867-es tűzvész során – az oldalfalak kivételével – leégett. Ebben megsemmisült a teljes berendezés, az 1437-ből való harang is. Mindössze egy vélhetően *Szent Antalt* ábrázoló faszobrocska maradt. (9) *A nagyjavítás* – a korábban említett *Betegh Imre plébános* szolgálata végén – 1873. októberére készül el. (10) Ha ez alkalommal nem számítjuk a húszas évek elején történt harangpótlást (11), majd a torony újjáépítését (12) és a későbbi kisebb-nagyobb felújításokat, akkor nagyjából ezek a vizsgálandó főbb momentumok.

Források:

1. Orbán Balázs: *A székelyföld leírása*. Akadémiai Könyvkiadó Budapest, 1986. I. kötet 126. oldal. Entz Géza: *Erdély építésze a 14-16. században*. „Székelyföldi templomok egész sorában maradtak meg középkori harangok, nemritkán évszámmal. Általában úgynevezett pax harangok, a szokásos minuszkulával írott szöveggel: o rex glorie veni cum pace. A szóban forgó korszakból a következő templomok évszámos harangjai ismeretesek: Atyha 1437, Szabéd 1448, Mezőszabad 1452, Csehétfalva 1481, Jánosfalva 1481, Somosd 1482, Szentháromság 1484, Olasztelek 1489.” II. kötet 141. oldal.
2. *Schematismus, 1882*.
3. *Betegh Imre kézírata*. Széchenyi Kézirattár Folhung 1114/49.P.45.
4. Ferenczi Géza és Ferenczi István: *Erdélyi középkori történetkutatás és régészet*. Korunk 1970. 500-505 oldal.
5. *Domus Historia*. I. kötet.
6. *Domus Historia*. I. kötet.
7. *Erdélyi Egyháztörténeti Adatok*. Egyébként Olasz Pál székelyudvarhelyi esperes kézíratos levelének eredetije megtalálható a plébánia levéltárában.
8. *Domus Historia*. I. kötet.
9. Madar Ilona: *A sóvidék vallásosságáról*. Mentor Könyvkiadó Marosvásárhely 1998. A szerző ebben az egyébként alapos és hosszú évek során összeállított munkában ezt írja: „A falu melletti, 1652-ben épült templom helyébe 1797-1799 között újat építettek. (Magas, nyugati homlokzatú toronnyal, orgonakarzattal épült hajóval. A templom kőfallal körülvett, keletelt szentegyház volt. Ez a templom 1867-ben leégett, a fél faluval együtt, harangjai megolvadtak. Csak a bejárat fölötti Szent János szobrocska maradt (...) épen.»” 25-26. oldal. Ugyanezt a szobrot *Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei* című kötet 14. képmelléklete Szent Antal-szoborként említi. A szobor öltözőke egyértelműen ferencrendi szerzetesre vall. Nyilvánvaló, hogy Dávid Lászlónak van igaza.
10. *Domus Historia*. I. kötet.
11. *Domus Historia*. I. kötet. *Dávid László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. „Tornyában két, 1922-ben Szebenben öntött harang és egy csengettyű van.” 60. oldal.
12. *Domus Historia*. I. kötet.

Atyha lakóiról

A forrásokból egyértelműen kiderül, hogy *a mindenkori lakosság túlnyomó része magyar*, alig van példa arra, hogy román, cigány, zsidó vagy egyéb etnikumhoz tartozó csoport tartósan élne a faluban. (1) A lélekszám a következőképpen alakult az elmúlt századokban (népszámlálási adatok alapján): 1721-ben 384, 1787-ben 667, 1877-ben 1455, 1890-ben 1536, 1910-ben 1609, 1930-ban 1276, 1940-ben 1480, 1950-ben 1565, 1960-ban 1229, 1966-ban 777, 1977-ben 508, 1980-ban 417, 1992-ben 340 és 1999 tavaszán 317 fő. (2)

Ez az őslakosság a középkorban – hagyományosan – a székelyek három rendhez tartozik – kurtanemesi vagyonnal, esetleg csekélyebb birtokkal rendelkezik, aki szükség esetén hadiszolgálatra fogható. (3) Zsellér vagy fejedelmi jobbágy igen kevés számban fordul elő, hiszen jószágvesztés esetén is a rokon vagy az utód, gyermektelenség esetén a szomszédság örökölte a birtokot. (4)

A *Mária-Terézia* korában felállított határórság, (amelynek székelyföldi ezredei létrehozásakor [1763-64] komoly feszültségek keletkeztek és az elképzeléseket csak véres megtorlás árán tudta a bécsi udvar megvalósíttatni – köztudottan: *a madéfalvi Siculucidium*), azt is eredményezhette, hogy egyesek lemondtak nemesi előjogaikról, csakhogy szabaduljanak a kötelező katonai szolgálat alól. Ebben az időszakban növekvőben a jobbágyok és zsellérek részaránya, de a hagyományos faluközösség utolsó bástyáját, a kisbirtokot szétzúzó kollektivizálásig (1962), mindvégig jellemző marad a 3-10 hektáron történő családi gazdálkodás, a termelőeszközök, a haszonállatok és a föld tulajdonlásának a vágya. Ezekben az évszázadokban (1763-1948) anyagiakban és szellemiekben egyaránt gyarapodik a falu: fejlődnek a termelőeszközök, a módszerek, és a lendületet még az impéri-

umváltások sem állítják le (esetleg lassítják). Az elvándorlás – a kritikus 1962-es évig – általában csak időszakos jellegű, illetve végleges volta csak a továbbtanuló szűk elitre jellemző. (5) A korábbi *Regátba* vagy az *Amerikába* való végleges kitelepedés nem jelent komoly vérvesztést, ha arra gondolunk, hogy az eléggé magas természetes szaporulat jóvoltából 1910-re – gyakorlatilag – a maximumra emelkedik az atyhaiak lélekszáma. (6)

Az elmúlt két utóbbi század folyamán itt is kialakulnak, pontosabban: meghonosodnak a különböző háziipari mesterségek és kiegészítő-foglalkozások, amelyek arra hivatottak, hogy pótolják a jövedelmet, illetve lehetőséget nyújtsanak a termékek vagy a termények cseréjére, de ezek a foglalatosságok csak addig működnek, amíg kialakított kereteikben létjogosultságuk van: a helybeliek nem ragaszkodtak túlságosan – például – a fazekassághoz sem. (7)

Orbán Balázs még feljegyezhetette (8), hogy a cserépkészítés mesterségét majdnem olyan mértékben űzik, mint a korondiak – valószínűleg az 1860-as évek elején járhatott a faluban, de a századelő éveire már megszűnőben a fazekasság. A mai kor embere, amikor a közsgközpontban készülő kerámiát látja, óhatatlanul elgondolkodik: mi okozhatta az atyhaiak kivonulását az *iparból*? (9)

A kortársnak – legyen helybéli vagy akár közönséges utazó – ezen a kérdésen túl is rengeteg kérdeznivalója akadhat. Egyik válasz sem egyszerű. Mint ahogyan eléggé hosszas és nehézségekbe ütköző (még manapság is) a könyvtári és a levéltári kutatás, nehéz a megfelelő következtetések levonása. Tudományos igénnyel, de megfelelő empátiával és szeretettel dolgozva – a helyi és az össztársadalmi viszonyok ismeretében –, óvatos lépetekkel haladva tudja csak túl lépni a szerző az ilyen alkalmakra készülő dolgozatok üres ünnepélyességét és az adatok száraz egymás mellé való felsorakoztatását.

A megközelítő bevezetés után – ezalkalommal – inkább a templom és a hitvilág oldaláról közeledünk ehhez a jelenhez, amely, most: mintha sötétebbnek látszana minden előbbi korszaknál...

Források:

1. Adatokkal szolgált a *Korondi Polgármesteri Hivatal*. Illetve: *Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I. kötet. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó. Budapest-Csíkszereda 1998.
2. uo.
3. A három székely rend: primor, primipillus, pixidarius.
4. *Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó 1981. 25-53. oldal.
5. *Albert Dávid: 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium*. Székelyudvarhely 1993. A székelyudvarhelyi római katolikus gimnázium végzett tanulói között (1689-1848) 13 (!) atyhai fiatalt találunk, míg ugyanebben az időszakban a jóval népesebb Korondról mindössze 2 diákot. Farkaslakáról, Lövétéről, Oroszhegyből ugyancsak 13-13 fő tanul a gimnáziumban. Érdekes adat, hiszen a folyamatosan (?) működő elemi iskoláról nincsenek megbízható adatok. 38. oldal.
6. Az 1. és a 2. pontnál szereplő forrásmunkák.
7. *Tófalvi Zoltán: A korondi fazekasság*. In: *A korondi fazekasvásárok Árcsó*. 1978-1997. Hazanézó Könyvek Sorozat, Firtos Művelődési Egylet Korond 1997. „A korondiak használati edényekkel látták el a környező falvakat, a mezőgazdasági településeket, az atyhaiak, küsmődiek, szolokmaiak, etédie a parasztedények mellett nagyobb mennyiségben készítenek, mázas kerámiát, kályhacsempéket.” 13. oldal.
8. *Orbán Balázs: A székelyföld leírása*. I. kötet
9. *T. Z.: A korondi fazekasság*. „A falu értékítéletében szentségtörésnek számított, ha a földműves legény fazekas leányt vett feleségül, vagy fordítva. Ezzel is magyarázható, hogy a sóvidéki falvakban a fazekasok is bizonyos nemzetségekből kerültek ki. Korondon

a Szakács, Máthé, Kendi, Balázs, később Páll, Duka, Kiss családokból, Atyhában a Kiss, Küsmődön a Bereczki, Szolokmában a Jakab, Dániel, Nemes, Madaras familiákból.” 13. oldal. „Ez a periódus – a század eleje [a szerk. megjegyzése] – a gyári ipar gyors előretörésének kezdete volt. A sóvidéki fazekasoknak nemcsak a vas- és porcelántárgyak dömpingjével kellett felvegyék a versenyt, hanem a kerámiaipar tőkés nagyvállalkozóival is. (...) Korond mellett ideig-óráig csak Makfalva és Szolokma állta a versenyt. (...) Miközben a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskola hatására gombamód szaporodtak a vidéki műhelyek, a kereskedelmi minisztérium szintjén is komoly erőfeszítéseket tettek a mázas kerámia meghonosítására.” 17. oldal.

A kezdetektől a reformációig

Amint a korábbi bevezetőből is megtudhattuk, a falu alapításának pontos évét, alkalmát nem tudjuk kideríteni. *Egyaránt túlzásnak látszik a Szent István korabeli és a korai Árpád-ház idejéből telepítés is.* Templomrom kimutatható, településnyom – akár több is a falu határában –, *de több, mint bizonyos, hogy nem erről a faluról és nem erről a településről van szó.* Ha Árpád-házi alapítású a település (1301 előtti), akkor három szomszédos faluval együtt (Korond, Küsmöd, Énlaka) szerepelnie kellene az 1332-1337 közötti pápai tizedjegyzékben. Érdekes fejleményt jelenthet a *Lestyán Ferenc* munkájában most felbukkant adat, amely szerint *Fábri Benedek erdélyi klerikus Ince pápához folyamodik, hogy a papi rendeket felvehesse, mint az atyhai Szent Mihály templom plébánosa.* A XIV. században csak egy, VI. Ince pápa van, aki 1352 és 1362 között volt Szent Péter földi helytartója. Ennek az adatnak a pontosításával (a lektor – *Horváth Lajos* – megjegyzése) több mint száz évvel lehetne korábbra helyezni Atyha említésének idejét. (1)

Komolyabb érv – a biztos írásos említés hiányában – az alapítás mellett, az (elpusztult) 1437-es harang, illetve maga a tény, hogy a XVI. század első harmadában már peres ügyekről és abban résztvevő idősebb atyhaiakról esik szó.

Ezek alapján – ebben a pillanatban – bizonyossággal lehet állítani, hogy a falu a XV. század közepén már megvolt.

Orbán Balázs a helyi falusi és egyházi hagyomány alapján említi, hogy: „ide járt a szomszédos kilenc falu népe”(2) Ez az első templom és a település (?) nem szerepel a korai alapítású egyházközségek között, sem búcsúját, sem papját nem ismerjük, holott az erdélyi egyházmegyében több száznak ismerjük a lajstromát. (3)

Érdemesebb a találgatások és a megalapozatlan vélemények

helyett azt megjegyezni, ami A *Székely Oklevéltár* új kiadásának I. kötetében találunk, az 1536-os év 78/286 periratában. (4)

Elég gyakran szó esik manapság a különböző beszélgetések alkalmával a székelység ezen osztályairól, de sajnálatos módon újságcikkekben és televíziós műsorokban is néha összekeverednek a fogalmak. Hajlamosak vagyunk ilyen alkalmakkor kijelenteni, hogy a székelyek alanyi jogon, testületileg nemesemberek voltak, mintha nem sülyedtek volna jobbágy- vagy zsellérsorba, s mintha nem keveredtek volna másokkal, akik jobbágysorból emelkedve később asszimilálódtak. Atyha esetében sokatmondóak lehetnek az egyébként mindig csekély lélekszámú jobbágyokról, zsellérekről szóló feljegyzések is.

Ebben a reformáció előtti időszakban *Fülöp János* plébános szerint (1913-1923) „*egy kis Szentegyháznak romjai fedeztettek fel 1818-ban, midőn a Firtos közelében egy magasztos hegy tetején, mely Kadácshegyesé-nek neveztetik, az iszonyú nagyságú százados bükk erdőt az atyhaiak levágták, s nyilakra osztván fel a szűk idő után pityókával ültették be. E kis Szentegyház az Úr Jézus Krisztus mennybemenetele tiszteletére volt szentelve.*” (5) Ezen a helyen végzett ásatást a *Ferenczi István* által vezetett munkacsoport 1985-ben, amely alkalmával településnyomokat tártak fel. (6)

Minden bizonnyal Atyhában is zavaros helyzetet teremtett a XVI. század második felében megerősödő honi reformáció. A tordai országgyűlés – európai szinten is eléggé korán – kimondja ugyan a *bevett felekezetek* – a római katolikus, a lutheránus és a kálvinista – egyenrangúságát és gyakorolhatóságát (1566), három év sem telik el és *Dávid Ferenc* máris – ugyancsak Tordán – kihirdeti szentháromság-tagadó tanait.

Ekkortájt foglalja el hivatalát *János Zsigmond* (1559-1571), aki unitárius fejedelemként, valószínűleg az 1562-es székely felkelés során hűtlenséggel vádolt (?) atyhaiak birtokát is megszerezhetette, de kétségtelen, hogy személyesen is közrejátszott abban, hogy a lakosság kitérjen katolikus hitéből. 1567-ben 12 szabad portát számolnak össze, amelyben a fejedelem a leg-

jelentősebb a maga 9,5 dénáros adórészeivel. 1569-ben *Georgius Athayt* János Zsigmond familiáriusaként említik. (7) A következő évekről keveset lehet megtudni. Az unitárius korszakokban – három áttérést említ az egyházi hagyomány – Atyha a korondi unitárius egyház filiája. A lakosság végül – *Páter Atyhai* vagy *Péter István* helybéli származású prédikátor jóvoltából immár végleg visszatér a római katolikus hithez. (8) De még korántsem rendezettek az egyházi viszonyok, mert a falu lakosainak beadvánnyal kell fordulniuk *Bethlen Gábor* fejedelemhez (1613-1629), aki 1625. március 15-én rendeli el az atyhai katolikusok önállóságát: „...*Udvarhelyszéken Attyha nevű falubeli hiveknek adják alázatosan értesítésükre, hogy ennek előtte 3 esztendővel, Dávid Ferenc vallásáról a romano-catholica religiora térvén, noha falujok a korondi templomhoz való megye volna, mindazonáltal a 3 esztendő alatt azon Korondi praedicatornak praedicatiojára nem jártanak, s mint hogy nem akarnak járni*”. (9) Hat évvel később, már *I. Rákóczi György* idején, újabb fejedelmi meghagyás érkezik: „...*Mind az boldog emlékezetű Fejedelem is életében ugyanezen dolgokról bizonyos respectusoknak commitált vala, kinek ebbéli értelmes dispositiojára nézve mi is heljben hattúik (...) Hadjuk és igen fenről parancsoljuk ezt minden hiveinknek...*”. (10)

Források:

1. *Léstyán Ferenc tanulmánykötete az erdélyi egyházmegyről, ill. vatikáni források.*
2. *Orbán Balázs: A székelyföld leírása.* Akadémiai Könyvkiadó 1986. I. kötet 134. oldal.
3. *Entz Géza: Erdély építésze a 11-13. században.*
4. *SzOklt.* (új sorozat) I. kötet. uo.
5. *Domus Historia.* I. kötet.
6. *Ferenczi István* több helyen publikálta a Kadácsra vonatkozó megállapításait. Ezt a települést *Besenyőfalvának* nevezi. Pillanatnyilag

nincsen írásos bizonyíték erről a településről. A Besenyőfalva egyelőre csak „munkanév” – a helyszínen talált használati eszközök, a tűzhelyek és ház-alaprajzok besenyők jelenlétére utalnak. Elképzelhető, hogy besenyő település lehetett, hiszen ez a népcsoport huzamos ideig tartózkodott ezen a területen és nem zárható ki a megmaradt (szövetséges) besenyő néptörzsek lassú beolvadása a székely társadalomba.

7. *SzOkl.* (új sorozat) II. kötet.
8. *Domus Historia.* I. kötet.
9. *Veszély Károly: Erdélyi Egyháztörténeti Adatok. 289-290. oldal.*
A plébánia levéltárában megtalálható a levél eredetije.
10. uo.

A vallási konszolidációtól a székely határőrség megszervezéséig

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György levelei nyomán még nem rendeződött megnyugtatóan a vallási helyzet, valószínű, hogy a Kadács hegyesén lévő templomot használták, de feltételezhető, hogy az Alszeg utcában, ahol az unitárius temető található, valamilyen imaház vagy kápolna állott. (1) Nem derült még ki egyértelműen az sem, hogy a lakosság valamely hányada nem maradt-e még egy ideig unitárius?

1651-ben kelt Olasz Pál udvarhelyi esperes levele (2): „...*In Pago Sedis Udvarheliensis, Atyha dicto, Christianae Pietatis instinctu, pii Incola Domum Omnipotentis DEO coeperunt struere, sane non tam suis nixi facultatibus, quam Confisi Fidelium Subsidiis. Adsit ergo Lector Piissimus aliquo Subsidio pecuniario, ipsum cogitans adesse Christum pro Domo sua Supplicem. Petenti in terris Christo qui paruerit, in Christus Benedictus parebit & apparebit morienti & qui vivens DIE et Domum in terris promoverit, inueniet moriens paratum in Coelis Hospitium Sempiternum. Amen. In Oppido Udvarhely 4. Octobris 1651. Paulus Olasz Sedis eiusdem Archidiaconum.*” (Azaz magyarul: „Mindenkinek üdvözlét az Úrtól, akik ezt látják. Az Udvarhely Székben levő faluban, Atyha nevezetűben, a keresztény kegyesség ösztönzésére a kegyes lakosok elkezdik a Mindenható Isten házát építeni, nemcsak a saját vagyonukból, hanem a hivek közötti gyűjtésből is. Tehát a kegyes olvasó adjon valamilyen pénzbeli segítséget és gondoljon arra, hogy Krisztus házát emelik. Aki itt a földön Krisztus nevében húny el, azt Krisztus halála óráján megsegíti, hogy az ég örök mindenségébe juthasson. Ámen. Udvarhely városban 1651. október 4. Olasz Pál ugyanazon szék főesperese”)

Ekkor épült a főesperes segítségével és közbenjárásával a Kupásné alatt egy templom. Ferenczi György gyergyói plébános jegyzi fel 1652-ben: „Atyhában a templomot kőből csinálták An-

no 1652, oda adtam fl. 5.” (3) Paphiánnal is küszködhetett az erdélyi egyházkerület, mert ezekben az években licenciátusok (szerpapok) szolgáltak, akik csak bizonyos szertartásokat végezhettek és nem szolgáltathattak ki minden szentséget. (4) A hiányos adatok ellenére is fennmaradt az itt szolgálók közül *Forró Benedek* (1657), *Szeszermányi Imre* (1658), *Pálfalvi Mihály* (1681) és *Lukács Gergely* (1702) neve. (5) 1707-ben *Bajnóci Gábor esperes* közbenjárására, az akkori atyhai megyebíró *Boldizsár István*, illetve *Péter János*, *Miklós Gergely*, *Dávid János* és *Kovács István* tanácsosok jóváhagyásával *Koronddal* közös a parókia. Helyben működő plébánia, kihelyezett lelkésszel 1716-tól létezik ismét. (6)

Visszatérve a XVII. századi vallástörténethez és *Péter István* alakjához: ez a helyi születésű, kitűnő prédikátor 1735-ben megvásárolja a firtosi régi, romos vár területét, ahová templomot és minorita (7) kolostort építtet. A rendház 1783-ig működik, amikor is egy rendkívül havazás során annyira megrongálódik, hogy ekkor a szerzeteseket Árcsóra kell költöztetni. A minoriták innen *Etédre*, majd később *Marosvásárhelyre* telepednek.

Az 1651-1652 körül épült templom a mostanitól valamivel északra, a mai temető területén állott. (8)

Kevés szó esett az előzőekben a lakosságról. A Székely Oklevéltár II. kötetében, a 257-es perirati jegyzőkönyv 56. pontjában ez áll: „*Stephanus Leoricj de Athia, illustrissimi principis, annorum 55, j. etc. Orozhegiteol fogwa be az fenywright, melliet Fanczialisfenywnnek hinak vala, tudom hogj orozhegj hatar, Nywlad neuw hely is innet vagion azon az fenywn, es orozhegj hatar. Contradicitur.* (9) Azaz: „*Atyhai Lőrinczi István, 55 éves, fejedelmi jobbágy stb. Oroszhegytől fogva, bé a fenyőt, melyet Fancsalifenyőnek hívnak, tudom, hogy oroszhegyi határ, Nyúlád nevű hely is innét vagyon azon a fenyőn, és oroszhegyi határ. Ellentmondás.*”

A továbbiakban még felbukkan ugyanabban az ügyben a szintén jobbágy *Antal Tamás*, aki akkor 32 éves, és ezt vallja: „*Laktam Orozhegiben Dienes Andrásnál, vagion tiz eztendeie. Akkor*

orozhegiek biriak vala Nywladot, mert kj erezteo heliek vala ot, ha mas falwe leot volna, nem engettek volna megh. En Orozhegy hatarnak tuttam, most halom, hogj mas falwbeliek mondjak eoweknek. Tudom, hogj ket vetes kapw által mentek fel oda Nywladban. (10) Azaz: „Laktam Oroszhegyben Dénes Andrásnál, vagyon annak tíz esztendeje. Akkor oroszhegyiek bírják vala Nyúládót, mert kieresztő helyük vala ott, ha más falué lett volna, nem engedték volna meg. Én oroszhegyi határnak tudtam, most hallom, hogy más falu beliek mondják övéknek. Tudom, hogy két vetés kapu által mentek fel oda Nyúládba.” Ugyancsak ebben a kötetben – a 251-es ügyiratban – az „atthiay Sebe Martonne, Martha asszony” bukkan fel (11), akinek „prokathora Bogardffaly Mihalj”.

Ebből az időszakból (1536-1764) a következő családnevek váltak ismertté (aláhúzva a ma is itt élő családok nevei, az évszám mellett – zárójelben – az előfordulás első alakja, amennyiben az különbözik a mai írásmódtól): Balázs (Balás – 1536), Adorján (1602), Barabás (Barrabás – 1602), Bencser (Bentser – 1724), Benedek (Birtalan – 1720), Boldizsár (Boldisar – 1602), Burján (1703), Cseresnyés (1703), Csíki (Chykj – 1614), Csűr (Chiur – 1614), Dávid (1675), Deák (Literati – 1592? – 1704), Fodor (1602), Forró (1657), Fülöp (Phileop – 1600), Gáspár (1703), Gothárd (Gotthard – 1703), Katona (1614), Kerestély (Krestalj – 1614) Kiss (Kys – 1600), Kovács (Kouach – 1569), Lázár (1602), Literati (Deák? – 1592), Lőrincz (Leorinczj – 1592), Lukács (Lukáts – 1702), Máthé (Máté – 1602), Miklós (1600), Nagy (1650), Orbán (Orban – 1614), Pál (1703), Pálfalvi (1681), Péter (1703), Pósa (Posa – 1536), Sebe (1592), Simon (1703), Somodi (Somogyi – 1733), Szabó (Zabo – 1614), Szakálas (Szakálos – 1602), Tóth (Tot – 1614), Török (Teoreok – 1614), Vass (Vas – 1614). (12)

1716-tól kihelyezett lelkészek szolgálnak a faluban:

1. *Kari Miklós* (1716. szeptember – 1721. április),
2. *Mátéfi István* (1721. április – 1722. augusztus),
3. *Kaszal János* (1722. december – 1725. július),
4. *Csűrös János* (1725. november – 1732. szeptember)
5. *Ferenczi István* (1732. december – 1739. november)
6. *Csáki Ferenc* (1739. december – 1741. március)
7. *Jakab János* (1741. június – 1743. május)
8. *Mátyus András* (1743. május – 1762. július)
9. *Fancsali Mózes* (1762. július – 1764. július)
10. *Balikó Ferenc* (1764. július – 1781. március †) (13)

Források:

1. *Orbán Balázs és a Domus Historia* nyomán.
2. Az eredeti a plébánia levéltárában.
3. *Entz Géza: Erdély építészete a 14-15 században.*
4. SzOklt. Új sorozat. II. kötet.
5. *Domus Historia*. I. kötet
6. *Ferenczi István: Hazanéző* 1994/2.
7. *Domus Historia*. I. kötet.
8. uo.
9. uo.
10. SzOklt. Új sorozat. II. kötet.
11. uo.
12. *Janitsek-Szőcs: Atyha jelenkori és történeti hely- és családnevei.*
ELTE Budapest, 1998.
12. *Domus Historia*. I. kötet.
13. *Domus Historia*. I. kötet.

A madéfalvi veszedelem atyhai vonatkozásai

A *Siculucidium*ként ismert madéfalvi veszedelem közvetlen kiváltó oka a császári határőrezredek megszervezése volt. Közjogi alapot ehhez a *Diploma Leopoldinum*ban már korábban rögzített hadviselési kötelezettség adott. (1) Az új típusú katonáskodás már nem azt a régi formát jelentette, amely révén a székelek különböző mentességeket és kedvezményeket élveztek, hanem az abszolutisztikus hatalom kiteljesedésével járt. A megszervezendő ezredek nemet vezényszavakkal, többnyire idegen törzstisztekkel történő vezénylésűre tervezték, feladataik közé nemcsak a határok védelme, hanem tartós szolgálat és külföldön való bevetethetőség is tartozott. (2)

Udvarhelyszék hadrafogható lakossága – már a kezdetekkor (1762. szeptembere) – igen élénken tiltakozott az erőszakos sorozások és a szabadságjogok megnyirbálása ellen, de komolyabb lázadásra a szombatfalvi nagygyűlés alkalmával és az után sem került sor. Hasonló elégedetlenség kísérte *Buccow* teljhatalmú királyi biztos intézkedéseit *Csíkban*, *Gyergyóban* és *Háromszéken* is. *Csíkban* – a részben már felszerelt határőrök – több helyütt összetűznek a hatalom képviselőivel, de *Mária Terézia* (1740-1780) ekkor még nem ad utasítást a retorzióra, hanem a következő év márciusában – anélkül, hogy *Bucowot* leváltaná, *Siskovics* altábornagyra és az Erdély-szerte hiteles két guberniumi tanácsosra, *Lázár Jánosra* és *Bethlen Miklósr*a bízva a további szervezést. A királynő *Bécsbe* rendeli *Bucowot*, majd az október 8.-i *pátens* után, (amely pontosan meghatározza a határőrök jogállását) decemberben küldi vissza *Csíkszeredába*. A *Siskovicsbizottság* – ekkor már presztízsokokból is – eredményt szeretne elérni. A katonának állni nem akaró férfilakosság bújkálni kezd

és segítséget kér *Udvarhelytől és Háromszéktől...* Siskovics – attól való félelmében, hogy a felfegyverzett irreguláris csapatok megerősödnek – 1764. január 7-én a szeredai helyőrség *Carato* alezredes-vezette 1300 főnyi csapatával *meglepi a madéfalván táborozó renitens székeleyeket*. Az ágyútűzben, majd az azt követő vérfürdőben mintegy mintegy háromszázan esnek el. Hasonló jellegű – méreteikben talán kisebb – akciók kísérik a *Naszód* és a *Beszterce* környékén szervezendő román határőrezredek felállítását is. Ezek után immár néhány hónap elég lesz a határőrezredek feltöltésére és a lázadók további gócpontjainak a felszámolására. (3) Nagyjából ennyi a nagypolitikai történet.

A ma is élő hagyomány szerint – mivel a helyi férfilakosság zömét is érintette a hadi kötelezettség – *Simó István* atyhai földbirtokos vállalt komolyabb szerepet az ellenállásban. (4) Részben vagyoni helyzete, részben személyes kapcsolatrendszere tette alkalmassá az ügy képviselésére. Tárgyalóbizottságok tagja volt, aki csíki, gyergyói helyszínekre ment el, illetve jelen volt a szombatfalvi gyűlésen is. Ezért a szerepvállalásért – még két *büntársával* együtt – öt esztendei várfogságot szenvedett. *Simó Istvánról Jakab Elek és Szádeczky Kados Lajos* emlékezik meg bővebben *Udvarhely vármegye története* című munkájában, majd *Nyíró József* is megörökíti alakját a *Madéfalvi veszedelem* című 1931-ben megjelent regényében. (5)

Források:

1. *Erdély története*. Akadémiai Kiadó 1986. II. kötet 1029-1034.
2. uo.
3. uo.
4. *Janitsek Jenő-Szőcs Lajos: Atyha jelenkori és történeti hely- és családnévei*. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Budapest 1998. A 9-11. oldalon: Máthé Lajos 80 éve lakos majdnem szó szerint azt a szöveget mondja el, amelyet Jakab E. és Szádeczky művében is olvashatunk. (*Udvarhely vármegye története*)
5. *Nyíró József: Madéfalvi veszedelem*. Erdélyi Szépművés Céh Kolozsvár 1931.

A székely határőrezredek megszervezésétől 1849-ig

A Bécsből irányított *Gubernium* nem képviseli ugyan a helyi lakosság érdekeit, de fontos megjegyezni e korszak egy-egy szakaszáról, hogy kifejezetten érvényre jutnak az Európát meghatározó eszmék és – ha lassan is, de – egészen idáig elgyűrűzik a technika vívmányainak a hatása. *II. József* (1780–1790) – felvilágosult uralkodóként – sok olyan rendeletet hoz, amelynek hosszú távon kedvező hatása van, *II. Lipót* (1790–1792) és *I. Ferenc* (1792–1835) hasonlóképpen. (1)

A katonáskodás némi előnyökkel is jár, néhány ember – viharos katonáskodása során – távoli vidékeket ismer meg, tapasztalatokat hoz magával, amelyeket itthon hasznosítani lehet. A székely határőr-ezredekben való szolgálat számtalan hátránya mellett óriási előny, hogy a katonáskodók nem maradnak írástudatlanok, a bécsi udvar rendeleteileg írja elő a kötelező elemi iskoláztatást és beleszól a mezőgazdasági termelésbe is (ennek köszönhetően európai tapasztalatok honosodnak meg, illetve újabb, addig jobbra ismeretlen – tengeren túlról származó – kultúrnövények (burgonya, kukorica stb.) terjednek el és válnak általánossá, gyakorlatilag ezek a termények mentik meg Közép-Európát az éhínségtől. (2)

Folytassuk előbb az Atyhában szolgáló plébánosok névsorát:

10. *Balikó Ferencnél* (1764 -1781†) hagytuk abba a felsorolást, aki haláláig – 16 évet és 8 hónapot – szolgált a faluban
11. *Kovács József* (1781. június – 1803. december)
12. *Keresztes Ferenc* (1803. december – 1808. január)
13. *Szőcs Albert* (1808. szeptember – 1835. február)
14. *Papp Antal* (1835. szeptember – 1838. január)
15. *Fodor Antal* (1838. január – 1842. október)
16. *Miklóssi Sándor* (1842. október – 1848. november). (3)

Ezidőtájt duzzad fel a lakosság lélekszáma olyannyira, hogy a temetőben elhelyezkedő templom már szűknek bizonyul. Kovács József plébános több mint 22 éves szolgálati idejében készül el ez a ma is álló új hajlék – 1798-99-ben (4) –, innen származik az évforduló, amely a mostani felújításra és a megemlékezésre szolgált okot.

„Az 1651.ik évben épült (...) templom 148 évig szolgált az atyhai hivek szentegyházául. Mivel már nagyon megromlott és a hívők befogadására amugy is nagyon kicsinynek találtatott, új templom építése vált szükségessé. A templom építés költségeihez hozzájárult a vallásalap 288 forint és 48 kraccárral. A templom-alapnak volt 583 for. 20 krajcárja. Saját tulajdon vagyonából s e célra gyűjtött pénzből építette a mostani elég tisztességes és tágas templomot.” (5)

A falu plébániája mellett – 1722 óta – mindig létezett iskola, amelyben, ha nem is volt mester – maga a lelkész végzett bizonyos színvonalú elemi szintű oktatást. A XVIII. század közepén minden negyedik ember írástudó, de gyakrabban csak olvasást ismerő, ami annak köszönhető, hogy az egyházi énekeket, az imádságokat könyvből tanulják, s ez a tudás csak az illető könyvre vagy kizárólagosan a nyomtatott írásra értendő (6) A XIX. század felé közeledve, az I. (1777 – Mária Terézia és a társuralkodó, a későbbi II. József) és a II. Ratio Educationis után (1806 – I. Ferenc) már törvény szabályozza Magyarországon és a hozzá tartozó országokban, hogy az anyanyelvi iskolákkal „amiatt kell a legnagyobb lelkiismeretességgel törődni, mert a bennük elkövetett legkisebb hanyagság is megingatja az oktatás és nevelés egész épületének alapját, megakasztja, sőt egészen megakadályozza, hogy később a közre áradjon a magasabb tudományok sok-sok haszna”. (7) Természetes, hogy mindez nem jelent megnyugtató megoldást, hiszen az állami támogatás elenyésző: „a mezővárosok és falvak földesurainak, a templomok kegyurainak kell felajánlani, hogy gondját viseljék és fenntartsák (...) ezeket az iskolákat”, majd alább, így rendelkezik az 58.§: „Ezeknek az iskoláknak a felügyelete a plébánosok feladata, akik az írásban

megszerkesztendő külön utasítás előírása szerint látják el ezek irányítását, attól azonban mindenképp tartózkodjanak, hogy a tanítókat saját szolgálatukra házimunkára igénybe vegyék, a sok helyütt vétkes szokás szerint.” (8) Tófalvi Zoltán végzett az egész Sóvidékre vonatkozó kutatásokat ebben a témában (is), íme néhány ide vonatkozó idézet: „1783-ban Miklósi István siklódi iskolamester a gyenge eredmények okát ebben látja: »...Karácsonyig nem adják fel a gyermekeket, a miheljt a hó el mégjen mindjárt kiveszik őket...«, »...[Felsőősfalván] hat esztendőől fogva 13-ig találtattak fiúgyermekek nr. 66, leánygyermekek nr. 45. Az iskolába járt fel nr. 24, leánygyermekek nr. 31. A többiek a kenyeretlenség és szegénység miatt nem jártak fel...«, 1834-ben jegyezték fel a korondi unitáriusok iskolájában: »...oskolába járó gyermekek nintsenek ebben a népes eklézsiában, melyért mind a tiszt. Pap, mind a Mester megszólítván, elsőben is azzal mentik magokat, hogy ez a gyermekeket a maga idejében felkérte, az Atyákat eleget ösztönözte, de ennél többre nem mehettek. Ezután megszólította a s. Vizitatio a jelenvalókat is, akik marhákkal való járással, szekerességgel, hogy a gyermekek elfoglaltatnak, azzal világosították fel a dolgot«”. (9)

Az oktatás helyzete Atyhában sem különbözhetett lényegesen a Tófalvi Zoltán által felvázoltnál. A szerző – tanulmánya végén – a következőket állapítja meg a Sóvidék falusi iskoláiról: „...a modernebb tanítási módszerek jóval később terjedtek el, mint a szomszédos Marosszéken vagy Udvarhelyszék polgárosultabb községeiben. Ezzel is magyarázható, hogy a gyermeknevelés új intézményei, a »kisedővók« is jóval később alakultak meg, mint más településeken. A környékről egyetlen ilyen adatunk van, s az is a szomszédos Etéd iskolatörténetével kapcsolatos.” (10) Az etédi első óvodát dedónak nevezik, vezetője Benczédi János teológus, aki 1845–1851 között szolgál ott, majd Ócfalvára hívják, ahol a továbbiakban református lelkészként tevékenykedik. Újabb kisedővodát az etédiek majd csak 1862 után szerveznek. (11)

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc nem vonult el

ugyan észrevétlenül a falu fölött, de arra való tekintettel, hogy a jobbágyok és zsellérek száma elenyésző volt, itt nem okozott számottevő társadalmi változásokat. (12)

Három atyhai személyről tudunk, akik honvédként vettek részt a szabadságharcban.

Források:

1. *Erdély Története* II. kötet. 1039-1044 oldal.
2. uo.
3. *Domus Historia*. I. kötet
4. *Domus Historia*. I. kötet. Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Kriterion Könykiadó Bukarest 1981. Biró József: *Erdély építésze*. Budapest 1941.
5. *Domus Historia* I. kötet
6. *Tamási Áron: Bölcső és bagoly*. Ion Creangă Könykiadó Bukarest 1973. Ebben az önéletrajzi műben írja le Tamási, hogy édesanyja csak a saját imádságos könyvéből tudott olvasni. Hasonló olvasási tudással Atyhában is lehetett találkozni, elsősorban az 1870-1900 között születettek esetében, főleg a nők körében, volt gyakori.
7. *Ratio Educationis*. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Akadémiai Kiadó Budapest 1981. 67-71. oldal
8. *Ratio Educationis*. uo.
9. *Tőfalvi Zoltán: A sóvidéki népoktatás története a XVII. századtól 1848-ig*. Hazanézó, 91/1. szám, 26-30 oldal
10. uo.
11. *A 400 éves iskola emlékkönyve*. Etéd, 1999. 24. oldal.
12. uo.
13. *Erdély Története*. II. kötet. 1039-1044.

A Bach-korszaktól az első világháborúig

Ez a viszonylag hosszú békeidőszak – a maga ellentmondásaival együtt – az *Oszták-Magyar Monarchia* számára a kiteljesedés, a fénykor és az összeomlás előszobája is egyben. A *Kiegyezés* után (1867) immár Budapest is komolyabb szerephez jut az ország vezetésében és – gyakorlatilag – jórészt állampolitikai szinten érvényesülnek az 1848-as követelések. *Magyarországon* belül *Erdély* és a *Székelyföld* is be tudja hozni azt a lemaradást, amely a helyi sajátosságok és a fél-feudális bécsi vezérlés miatt addig kerékkötője volt a polgárosodásnak.

1850-ben az 1527atyhai lakos közül 1492 magyar és 35 cigány, felekezeti megoszlás szerint 1506 római katolikus, 18 református és 3 unitárius. 1857-re a lélekszám 110 fővel csökken: 1417, 1869-ben 1495, 1880-ban 1464, 1890-ben 1537. Érdemes megjegyezni, hogy a cigány lakosság hol eltűnik, hol ismét megjelenik – vélhetően vándorcigányokról van szó –, illetve 7 ortodox fő bukkan fel (1857), majd 5 (1880) és 4 (1890) görög-katolikus, román anyanyelvű személy, de ez a jelenlét is hol megszűnik, hol ismét felbukkan (2 és 3 fő 1910-ben) – ugyancsak vándorló juhászokról lehet szó. (Hasonló jelenségek *Etéd* és *Korond* népességi statisztikáiban is látszanak). Érdekesség, hogy 1880-ban 3, 1890-ben 10, 1900-ban 11 izraelita vallásút találunk a faluban, ami azt bizonyíthatja, hogy a zsidókra, mint kereskedőkre és egyéb – a székelyek által lenézett foglalkozásokat gyakorló egyénekre – az említett *enyhe polgárosodás* miatt a faluközösségnek szüksége.

Ez az eléggé hosszú régi békeidő – hetvenöt esztendő – azt kívánja, hogy körültekintőbben vizsgáljuk a falu életének különböző színtereit.

Az iskola

Az oktatás helyzete a kiegyezés után rendeződik, amikor *I. Ferenc József* (1848–1916) *Eötvös József*re bízta a kultusztárcát, majd a hivatalában az őt követők – *Trefort Ágoston*, *Beöthy Zsolt*, *Apponyi Albert* és mások – is nagy figyelmet szentelnek az alapfokú, általános és kötelező oktatásnak. 1869-ben *Magyarország* (*Horvátország* és *Fiume* nélkül) 6 éven felüli lakosságának 32,83%-a ír és olvas. Ezt az arányt 1910-re sikerül 68,7%-ra javítani. (1)

Udvarhelyszéken, illetve a közben megalakuló *Udvarhely vármegyében* (1876) is érezhetően javul az elemi és a középiskolai oktatás színvonala, s a statisztikai adatok elérik, sőt helyenként meg is haladják az országos mutatókat. *Udvarhelyen* kibővítik, majd új épületekkel látják el a nagymúltú *Református Kollégiumot* és a *Római Katolikus Főgimnáziumot*, *Székelykeresztúron* – éppen *Orbán Balázs* személyes támogatásával – pedig megújul és megerősödik az *Unitárius Gimnázium*. (2)

Atyháiban felekezeti iskola működik, amelyben a plébános hit- és erkölcstant tanít, az írás és olvasás, a földrajz, a honismeret tárgyak tudományának terjesztését már állandó, szakképzett kántortanító végzi, sőt ahogy közeledünk a dualizmus fénykorát jelentő utolsó XIX. századi évtized és a századforduló felé, két-három tanerőt találunk tartósan a faluban és rendszeressé válik a óvodai „előképzés” is. (3)

A beiskolázás majdnem százszázalékos, a tanév hasonlít a korszerű értelemben vett iskolai évhez – két szemeszterrel, tankönyvekkel és kiállított bizonyítványokkal. Az iskolalátogatási fegyelmet továbbra is a mezőgazdasági munkálatok befolyásolják, de a szülők ekkor ismerik fel, hogy az elemi iskolának hétköznapi haszna van és egyben lehetőséget biztosít a továbblépéshez. Olyannyira megnövekszik a továbbtanulási kedv, hogy

többen is gimnáziumot végeznek, illetve szakmát tanulnak a közelebbi vagy a távolabbi városokban. Ez az az időszak, amikor a természetes szaporulat már akkora méreteket ölt, hogy a mezőgazdaság nem tudja eltartani a teljes lakosságot. (4)

Az atyhai iskola épülete korábban valahol a papi telken helyezkedett el, vélhetően a plébánia akkori épületének valamelyik szobája/terme szolgálta a közoktatást, majd a mai kántorilak helyére épült az első, már kizárólag csak iskolaként szolgáló létesítmény – vélhetően a kántor lakásával egy fedél alatt. (5) Az 1867-es tűzvész idején, amelyben a torony (a harangokkal együtt), a templom (az oldalfalak kivételével) leégett, az iskola tetőszerkezete is elpusztult. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy emiatt szünetelt volna az oktatás. *Rettegi József* plébános idején, *gróf Majláth Gusztáv* erdélyi püspök adományából épült fel az új iskola (1901), immár ezen a helyen, ahol most is áll. *Fuchs Gusztáv* szolgálata alatt épül fel – 1903-ban – az új (ma kihasználatlan) kántortanítói lakás is (6).

Források:

1. *Magyarország Történeti Kronológiája*. Akadémiai Könyvkiadó Budapest 1982. III. kötet.
2. *Albert Dávid: 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium*. Székelyudvarhely 1993. 47-60 oldal.
3. *Domus Historia*. I. kötet.
4. uo.
5. uo.
6. uo.

Templom és a hitélet

Amint az előző fejezetekben is megtudhattuk az atyhai templom múltja bővelkedik a létét veszélyeztető természeti katasztrófákban. Ilyen rendkívüli esemény volt az 1867-es tűzvész. Ismét *Betegh Imre* plébánost idézzük, aki huszonnégy éves szolgálata idején krónikása és szemtanúja volt megannyi eseménynek, eképp ír a – vélhetően szándékos gyűjtogatásból vagy gondatlanságból eredő – tüzesetről: „... folyó év október 4-én szomorú napra virradott [a falu], s 1/2 9-re hirtelen egy fehér füst vonult keresztül udvaromon (...) – szaladtam a helyhez a falu központjára (...) közeledni se lehetett, községünk leggazdagabb embereinek minden épületei egy szempillantás alatt lángba voltak borulva, mit látva haza siettem, mert a tűz a megye jószága felé irányult (...) három-négyen minden legkisebb kihozhatókat kiszabadítottak, de már ekkor a stakatura szakadt be, s így az oltárok, prédikáló székek, padok, orgona elégték s a harangok leolvadtak, a torony szarvazata a kereszttel együtt ledőlt.” (1)

A következő évek pénzalapok szerzésével és az újjáépítéssel telnek. A plébánosnak sikerül 4596 forintot összegyűjtenie és 1873. nyarára újjáépül a templom, új harangok kerülnek a toronyba és másik orgonát állíttatnak a régi helyett, nyilvánvaló, hogy ki kell cserélni a teljes bútorzatot, új szószéket, új oltárokat, oltárképeket és freskókat kell kiviteleztetni. Az ekkor kialakuló – a ma is látható templombelső – ezekben az években készül el. (Lásd az *Atyha mai temploma* című fejezetet.) *Betegh Imre* plébánost – érdemei elismerésül – kerületi aleperessé nevezik ki, de miután igencsak megromlott viszonya a helybéli hívekkel (1), áthelyezését kéri és még 1873. október 23-án elfogalja új szolgálati helyét *Gyergyóremetén*. (2)

Fuchs Gusztáv idején készül el (1902) a plébánia épülete (a ma is látható állapotban), a római katolikus státus 10.000 koronás segítségével. (3)

Források:

1. *Domus Historia*. I. kötet.
2. U. o.
3. U. o.

Az első világháború és az „első román világ”

1914. augusztus 2.-án éri el a falut az általános mozgósítás híre. Előbb a tényleges, akkoriban a standbélinek mondott katonákat hívják be – az 1893-ban és az 1894-ben születetteket, majd sorban minden tartalékost. A falut azonban nemcsak a háborús helyzet sújtja, hanem újabb természeti katasztrófák is: szárazság és a mezei rágszálók irtatlan elszaporodása. (1)

1916. augusztus 27-én a román csapatok átlépik a *Kárpátokat*, majd augusztus 31-én itt is kihirdetik a kormánybiztos rendeletét, amely szerint 24 óra alatt ki kell üríteni a települést. A civil lakosság jelentős része (értékesebb holmijával és használyaival) elhagyja a falut, maga a lelkész is *Marosvásárhelyre* menekül. (2) Szeptember 15-én katonaság érkezik a faluba. Tüzelőállásokat építenek ki és a terület tűzvonalba kerül. 29-én a honvéd helyőrség feladja állásait és visszavonul *Erdély* belseje felé. A román csapatok harc nélkül foglalják el a falut. A hadmozdulatok közben négy őrizetlenül maradt ház – a gazdasági épületekkel együtt – megsemmisül, öt 80 és 90 év közötti öregembert, akik nem látták értelmét a menekülésnek, a románok agyonlőnek. (3) Érdemes megjegyezni, hogy a károk okozói nem csak a román hadsereg katonái, hanem az itthon maradt polgárok (és a szomszédos falvak lakói) is. Ez az állapot szerencsére csak nyolc napig tartott. Október 10. körül már visszatér a közigazgatás. De a hívek nem örvendhetnek sokáig, mert 16-án elrekvirálják a harangokat. (4)

Az első világháborúnak nevezett össz-európai felfordulás vége még borzasztóbb, mint a négy háborús esztendő, hiszen két forradalom és impériumváltás következik.

A *Sóvidék* a háború elvesztésébe még bele tudott törődni, de azt sokkal nehezebben tudta megérteni, hogy mi az oka a romá-

nok újabb bevonulásának és miért kell az abszolút többségben magyarok-lakta vidéknek egy másik – számára idegen – államhoz tartoznia. Ma már tudjuk, hogy a háború nem a csatatereken dőlt el, és a határokat nem annyira a politikusok, mint inkább a katonai tanácsadók állapították meg, akiknek elsődleges célja az antant kelet-európai megerősítése és az *Osztrák-Magyar Monarchia* felszámolása volt. Minden érvényesült, csak éppen a – népek önrendelkezéséről szóló – wilson-i elvek lényege nem, és Jászi Oszkár kanton-tervezetét az *aradi tanácskozáson* (5), gazdasági és kulturális tényeken alapuló érveit, Apponyi több nyelven előadott javaslatait, jóformán meg sem hallgatták, válasza sem méltatták a *Párizs-környéki tárgyalásokon* (6). Olyan időszak következett, amelyben az erdélyi magyarságnak (és a Székelyföldnek is) a kisebbségi létre, a túlélésre kellett berendezkednie.

Ez a *Nagy-Romániában* kezdődő élet – még a trianoni békeszerződés előtt – eléggé rossz nyitánnyal kezdődött.

Az 1919-es év elején a szebeni ideiglenes *Kormányzótanács* (Consiliul Dirigent) megbízásából román helyőrségek alakulnak, abból a célból, hogy a közrendet megtartsák (vagy legalábbis: megtartani próbálják) és a civil lakosságnál maradt fegyvereket begyűjtsék. (7) Ezek a testületek – egyúttal – arról is gondoskodnak, hogy az erdélyi városokkal és Magyarországgal is megszűnjenek a kapcsolatok. Nem működnek a falusi postahivatalok, nincsen távirati összeköttetés és az újságok sem jutnak el a lakossághoz. A *Károlyi-kormány* lemondása után és a *Tanácsköztársaság* kikiáltásával (március 21.) az anarchia még jobban elmélyül.

Március 31-én hat tagból álló román őrzőerő érkezik a községbe, hogy ismételten fegyvereket és egyéb katonai felszereléseket gyűjtsön be. Vélhetően már kevés ilyen eszköz volt a polgároknál. Az akció békésen, mondhatni barátságos módon zajlott le. Másnap – április 1-jén vásárt tartottak *Etéden*. Erre az alkalommal ott ismét megjelent egy román különítmény, ha-

sonló célból, mint az előző napon Atyhában. Időközben – jellemzően az akkori viszonyokra – elterjedt a minden valóságfeledezet nélküli hír, hogy a közelben magyar csapatok állomásoznak és a románokat le kell fegyverezni. A lefegyverzés megtörtént és a menekülő románokat a vásár közönsége – a jelenlévő több száz ember – valósággal kivégezte, pontosabban: agyontaposta. Másnap délután 3 óra tájban egy 40 fős, válogatott marcona emberekből álló, állig felfegyverzett román csapat szállta meg a falut és kihirdettette, hogy amennyiben nem állnak elő a vásárban részvevők, felgyújtja a falut és kivégezteti a lakosságot. 122 fő adta fel magát, de a felbújtó és a lefegyverzésben részt vevő személyek időközben elmene-kültek (őket a román hatóság távollétükben halálra ítélte ugyan, de előállítani soha nem tudta). Súlyos mellékbűntetesként (a román karhatalom által megszabott áron) *be kellett szolgáltatni 100 mázsa zabot, 80 mázsa krumplit, 50 mázsa árpát, 150 mázsa szénát, 20 kg zsírt, 400 db. tojást, 20 szarvas-marhát. 4 jó lovat, az összes gyapjút, 200 kg túrót, 5 juhot és 3 bányát. Ennyi fölösleges termény és állat nem létezett ugyan, de április 16.-ára a falu előteremtette és 80 szekéren szállította be Székelyudvarhelyre. A 122 főből többen belehaltak a vizsgálat idején elszenvedett bántalmazásokba és a rossz táplálkozás miatt bekövetkező betegségekbe. (8)*

A 2:1-es arányú pénzbeváltás (1919. augusztus) után mindenki elveszíti a beváltott érték felét, aki – reménykedvén a változásban – óvakodik a beváltástól, az az egészet. 1920. június 4. (a békeszerződés aláírása) után azonban nem marad egyéb, mint berendezkedni az új rendszerben és küzdeni a megélhetés nehézségeivel.

*

Nem is lenne Atyha ennek a falunak a neve, ha nem következ-nének újabb természeti katasztrófák, amelyek a sok rosszat még elviselhetetlenné teszik. Annyira gazdag ilyen eseményekben

a falu, hogy ismét külön-külön alfejezetekben kell foglalkozni a templommal (és hitéllettel), az iskolával és a falu hétköznapi életével.

*

A templom tornyában egyetlen csengettyű maradt, s az orgona-sípok is hiányosak voltak. Az 1921-es év nagyjából levelezéssel és pénzgyűjtéssel telik. A plébános és az egyháztanács mindent és mindenkit megmozgat, hogy a hiányzó eszközöket pótolni tudja. Amerikába szakadt falustársakat is megkeresnek, közülük négyen *Pálfalvi Dénes*, *Simó Albert*, *Györfi Albert* és *Pálfalvi Gergely* vállalják a nagyharang beszerzésének költségeit. *Royalton-Illinois*-ból írják, 1922. március 22-én: „*Főtisztelendő Fülöp János plébános úrnak! Mélyen tisztelt plébános úr, január hó 13-án kelt becses sorait megkaptuk (...) és megértettük, hogy egy nagy harang mindeféle szállítással és felszereléssel 30.000 leibe bele kerül. (...) Biztosítottuk a gyárat, hogy nemsokára nem a felét, de az egész összeget kifizetjük. (...) Plébános úr kérését, hogy az itt való atyhaiak is segítenének valamit egy más kisebb harangot venni, becses tudomására hozom, hogy itt senki, mint mi négyen vagyunk úgy falubeliek, mint magyarok, az itt való gyűjtést legjobb akaratunkkal sem tehetjük meg, innen vagy ezer kilométerre vannak a többiek (...) nem szűnünk meg jó hivei lenni míg el nem takar az idegen hant, s most azt kívánjuk, hogy a nemes munkát minél előbb véghez vigyék, hogy mentől előbb harangszó hívja Isten házába a hiveit. Isten önökkel és velünk.*” (9) Hogy a másik amerikai diaszpórában is fogantja volt a felhívásnak, azt a *Lorain-Ohio*-ban élő *Tóth József* levele bizonyítja és a hazaküldött 5.000 lej. (10) *Szebenben* és *Zernyesten* élő atyhaiak is adományoznak, 1922. júliusára a szükséges 38.387 helyett 45.422 lejt gyűjtenek össze és a búcsú alkalmából meg is szólalnak az új harangok. A háborút egy csengettyűnek nevezett kisebb harang vészelte csak át. Az 1922-ben öntött *a*-s és *d* hangú harangok a mai napig megvannak.

1923-ban a templomot és a tornyot tatarozzák vakolják, s

a plébánosnak – ekkor már *Szabó Dénes* tisztelendő 'szolgálatyában' – arra is van energiája, hogy újjászervezze az *Oltáregyletet* és a *Katolikus Ifjúsági Egyletet*, de munkálkodása (1924. télén) nem járhat sok eredménnyel, hiszen szomorúan jegyzi fel, mert márciusban „az ifjúság (...) kezdett elszéledni kenyér keresetre és (...) kénytelenek voltunk beszüntetni özszejöveleteinket.” A püspöklátogatás 1924. június 24-én azonban mégis erősíteni látszik a hitéletet, mert a plébános ismételten folytatja a szervezést és több alkalommal is ismeretterjesztő előadások tartásáról, műsoros estekről és színdarab előadásáról számol be. Ezek az eredmények azt sugallják, hogy a falu magához tért az új rendszerben megtalálta és újratermelte erőforrásait, amelyek a nehéz körülmények dacára is gyümölcsözőek lehetnek, ha minden korosztály felvállalja a szükséges szerepeket.

1925. május 19-én azonban tűzvész keletkezik a *Felszeg* utcában és három gazdaság teljesen elpusztul, de a falu közadakozásból és kalákával azonnal segít a károsultakon. Egy év múlva ismét pusztít a tűz, amelyben – sajnálatos módon – három kisgyermek is halálát leli (az *Alszege* utcában). Majd 1927. július 2-án, este 8 óra tájban szélvihar söpör végig a falun, amelyben ledől a templom tornya, de a házakban, a gazdasági épületekben és a földeken keletkezett kár is jelentős. A falu ismét összefog és két hét alatt visszaállítják – ideiglenesen – a tornyot, megjavítják a háztetőket. Elképzelni is nehéz, hogy honnan van ekkora erő és ilyen elszánt akarat az emberekben.

De még ki sem pihenhetik a lakosok ezeket a fáradságokat, mert augusztus 4-én ismét tűz pusztít, amelyben – úgyszólván – a fél falu leég, *Márkosban*, az új községházától és a jegyzői lakótól le, végig a *Bojtos* utca nagy része. A tűznek kedvező széljárásban házról házra terjednek a lángok, amit a helybeliek és a segíteni érkező sófalvi és korondi önkéntes tűzoltók sem tudnak megfékezni. Ismét adakozás és közmunka, ezúttal a szomszédos települések is segítenek. „*Némi szerencse* – jegyzi fel a pap –, *hogy a községháza és a gazdák jó része biztosítva volt.*”

A természeti katasztrófák és a nehéz gazdasági helyzet egyre jobban összekovácsolja a közösséget és a vallási élet – annak civil és hétköznapi tartalmaival együtt – ismét megerősödik. *Örökös Rózsafüzér Társulat* alakul, amelynek ekkor 421 tagja van. A falu „szükségesnek tartja a sok biztosítótársaság mellett, hogy a Jóistennel is biztosítsa” magát. 1928. augusztus első vasárnapján születik meg a fogadalmi ünnep gondolata, amelyet azóta meg is tartanak minden évben, augusztus 6-án *Urunk Színeváltozása napján* (a hívek szentmisét hallgatnak és tartózkodnak a munkavégzéstől).

Hitben, reményben és bizakodásban megerősödvén – az 1929-es évben – 110.000 lejes költséggel befejezik az ideiglenesen megjavított tornyot (fedőszerkezetét két méterrel magasztják) és belsejét vasazással látják el, hogy elejét vegyék a szélviharokból eredő károsodásoknak (ez a torony a mai napig szolgál).

1930. szeptember 6-án (*Alszegeben*, felügyelet nélkül hagyott gyermekek gondatlansága miatt) ismét tűz keletkezik, sikerül megakadályozni a katasztrófát, de három gazdaság így is komoly károkat szenved. 1931. február 27-én éjjel pedig az iskola égett le (ez is inkább a figyelmetlenség miatt, hiszen az egyik tanteremben lévő kályhából hullott ki a parázs. Lásd részletesebben *Az iskola* című fejezetben.)

A következő évek csendesebbek, egyházi szempontból is mentesek a rendkívüli eseményektől és a katasztrófáktól. *Szabó Dénes* plébánost 1939. szeptember 8-án *Antal János* váltja fel. (11)

*

Az iskola római katolikus elemi marad 1920 után is, annyi különbséggel, hogy az új impérium működését csak ritkán támogatja – akkor is pusztá porhintésként vagy csupán politikai megfontolásból, de létét annál inkább: rendíthetetlen kitartással, állandóan veszélyezteti, és egyaránt folyamatos kihívásokkal szembesíti közben az egyház képviselőit, a tanítókat, a szülőket

és a gyermekeket. *Iskolatörténeti szempontból is nagyon fontos ez a két évtized, hiszen folyamatos küzdelemről van szó, amelyben soha nem marad alul a katolikus egyház és a község által fenntartott felekezeti iskola.*

Az új hatalom első bemutatkozásként megvonja a tanítói fizetéseket és nyelvvizsgára kötelezi a pedagógusokat, illetve tanrendi változtatásokat és új ideológiát követel. Az önfenntartó intézmény a katolikus egyház (a Státus) támogatásából és a hívek (szülők) adományaiból kénytelen megélni. Gyakran előfordul, hogy tanév közben mondanak le a tanítók, mert jövedelem nélkül nem tudnak dolgozni. Olyan esztendő is van, amikor a három tanítói hely mindegyike üres és a plébános egymaga birkózik a négy osztályban tanuló mintegy kétszáz iskolaköteles gyermek oktatásának cseppet sem könnyű feladatával.

A káderhiány mindig jó alkalom a körzeti (állami) tanfelügyelőségnek arra, hogy ismételten próbálkozzék az iskola nyilvánossági jogának megvonásával. Az engedélyt – általában – csak egy-egy tanévre adják, s minden ősszel újrakezdődik az iskolaminősítési tortúra, amelyben nagy ablakokat, korszerű didaktikai eszközöket és higiéniai körülményeket, államilag érvényesített képesítéssel és (román) nyelvvizsgával rendelkező tanerőket követelnek. (12)

1925-ben a plébános kezdeményezésére – helyi pénzből és a Státus segítségével – felújítják az iskolaépületet, két tantermet dupla ablakokkal látnak el, új bútortzatot csináltatnak és a községi szövetkezet épületében egy harmadik tantermet is berendeznek, hogy ősztől zavartalanul kezdhessék a tanévet.

1931-ben a leégett iskolát is újra kell építeni. Mintegy 450.000 lejes költségvetéssel el is készül az új épület, ugyanazon a helyen, ahol korábban állott. Jól felszerelt épületben, felújított tanítói lakással kezdhető a tanév, de a tanfelügyelőség cinikus autorizációja alapján a felekezeti iskolába csak (46+53+60) 159 tanuló írható be. (13) 1932. januárjában megérkezik a nemlétező állami iskola román tanítója, aki először egy bérelt ház-

ban nyit tantermet, majd a tanfelügyelőség a községháza gyűléstermét jelöli ki számára a román állami iskola székhelyéül. Több próbálkozás után el is kezdődik az oktatás – a románul nem tudó gyermekeket, a magyarul nem tudó tanító próbálja okítani, *eléggé mérsékelt sikerrel*. Elsősorban az idejében be nem íratott gyermekek (akik nem kerültek be a felekezeti iskola autorizációs keretébe) járnak ide, illetve azon szülők gyermekei, akik nem akartak vagy nem tudtak a felekezetinél tandíjat fizetni (az állami iskola egyébként ingyenes). Meg kell említeni, hogy épp ekkor már nincsen a katolikus iskolában tanítóhiány.

Újabb megpróbáltatás következik 1935-ben. Udvarhely és Csík megye tanítóit nyelvkurzusra hívják, amelynek végén nyelvvizsgát tartanak. Az eredmény: a vizsgázók 75%-át elbuktatják és ezáltal kizárják a tanügyből. (14) Új tanítókat kell keresni. Hosszas keresgélés és hirdetés után találnak nyelvvizsgával rendelkező tanítónőt, de az év tavaszán a tanfelügyelőség újra nyelvkurzust ír elő. Ezúttal a nyelvvizsga – szerencsére – elmarad.

De: hogy izgalmasabb legyen a helyzet, 1936. őszén kinevezik a második román tanítót is a községbe és póttadóval fenyegetőznek, hiszen fenn kell tartatni az állami iskolát is (!), sőt külön 400 lejes – azonnal befizetendő – büntetést is kilátásba helyeznek azon szülőknek, akik a katolikus iskolába íratják gyermekeiket. Küldöttség jár a megyénél és a magyar parlamenti csoportnál, de be kell érnie az ígéretekkel. A román tanítók missziós tevékenysége az 1937/38-as tanévben is folytatódott.

Az 1939/40-es tanévre mintha megenyhült volna a románizáló hatalom következetessége: „...*Minden osztály jön. Növendékek száma közel 150. Az iskola dologi kiadásaira miniszteri rendelet szerint 4.000 lejt utalt ki a községi jegyző, adott 2 ől fát és iskolaszolgát állított. A tanítók (szerkesztő megjegyzése: hárman) 2.015 lejt kapnak havonként, állami segély címen...*” A helyzet azonban eléggé nehéz, hiszen a tanítókat is rendszeresen behívják katonai szolgálatra (*koncsentra*), ami tulajdonképpen

kényszermunkát jelent. Van is, nincs is tanító. Ezt a tanévet – gyakorlatilag – egy tanítónő viszi végig a plébánossal, aki azonban megbetegedik és „*évváró vizsga csak a IV. osztálynak volt, elnök nélkül.*” (16)

Az 1940/41-es tanévet majd októberben kezdik, teljesen más körülmények között.

*

A lakosság, ahogy a helybeliek mondják: *a nép* – nem tehet mást, mint elszenvedi a rajta átviharzó időt és próbál megmaradni, létezni a felszín fölött. Van valamennyi föld, vannak erdők, vannak szerszámok és haszonállatok és van az örökös kötődés ehhez a helyhez, ami tulajdonképpen elegendő a létezéshez. A rossz törvények és a rossz rendszer (amely gondoskodik arról, hogy az időnként elviselhető élet elviselhetetlenné silányodjék, múlandók), gondolják az ittlakók és az *úgy még sosem volt, hogy valahogy ne lett volna* filozófiája mentén haladva lépdelték, s közelednek erre, ebben a hosszú huszadik században.

Komoly érvágás volt a Romániához való kényszerű csatlakozás, testileg, lelkileg egyaránt szegényítette az embereket, de hatása mégsem volt végzetes. (Elég, ha a húszas és harmincas években lebonyolított nagy helyi építkezésekre és az állami hivatalnokokkal való viaskodásra gondolunk.) Ekkor még mintegy másfél ezren laktak a községben, s ez akkora tömeg, amelyet a hagyományos földművelés már képtelen eltartani. Az 1920-as évektől állandósul a távollévők többszáz fős tábora. Ezekben az években már nem a hagyományos útvonalakat és városokat (*Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár, Budapest*) járják be az atyahaiak, hanem elsősorban a dél-erdélyi iparközpontokban (*Szeben, Zernyest, Vajdahunyad, Temesvár*) és a román fővárosban helyezkednek el hosszabb-rövidebb időre. A férfiak főleg a jól fizető nehéz fizikai munkákat végzik szívesen (azokban a szakmákban, amelyekhez értenek, s amelyekért meg is becsülik őket a több-

ségi munkáltatók), a nők többnyire háztartási alkalmazottként szolgálnak. Az akkori bukaresti lapok apróhirdetési oldalain, ha cselédet, bejárónőt, szakácsnőt kerestek, a hirdetési adatok között mindig ott állott kiemelt betűkkel, hogy *numai ungueroaică* – egyrészt becsületük volt a bizonyíthatóan magasabb rendű ismeretek, a kiváló munkaerkölcs miatt, másrészt szimbolikus szerepe lehetett a dolognak, hiszen egy feltörekvő nemzet saját alkalmazottjává tehetette annak a népnek a képviselőit, amely mellett, amelynek környezetében – több évszázadon át – egészen más minőségben létezett. (17) Ez az elvándorlás ekkor még időszakos és közvetlen célja (a tapasztalatszerzés, nyelvtanulás mellett) az itthoni családalapításhoz szükséges pénz megszerzése. A gyakori tűzvészek, a földcsuszamlások valóságosan rákényszerítették az akkori fiatalokat, hogy – egyetlen megoldásként – az ilyen távoli lehetőségeket válasszák. (18)

A tengeren túlra – részben az Egyesült Államok telítődése, részben a gazdasági válság miatt – ekkor csak néhány (négy-öt) fő kivándorlásáról tudunk, főleg olyanokról, akiknek hozzátartozói már odahonosodtak és biztos egzisztencia ígéréssel hívták ki rokonaikat az *Új Világba*.

Ez a kényszerű nagy-romániai vándorlás és pénzforrás-keresés atyhai kolóniák létrejöttét eredményezte: *Zernyesten, Nagyszebenben* alakultak ki ilyen közösségek. Egy-két odaszármazott szervezte a rokonok alkalmi vagy tartósabb munkavállalását. Senki sem kényszerült arra, hogy vaktában keresgéljen: már otthon tisztában volt azzal, hogy hová megy és – ha megbecsüli a helyét –, azt is tudta, hogy mennyi pénzt tehet félre egy alkalommal. Ez az időszakos munkavállalás általában késő ősztől, a tavaszi munkák kezdéséig tartott, minden becsületes atyhaiak illetl hazamennie a nyári munkálatok idejére. (19)

A *második bécsi döntés* hatására (1940. augusztus 30.) a bukaresti munkavállalás egyik napról a másikra megszűnt. Még azok a fiatalok vagy friss házások, már akik úgymond megalapozták ott magukat (szakmát tanultak vagy valamilyen kereske-

delmi, esetleg szolgáltatói tevékenységet végeztek) – szinte kivétel nélkül – átjöttek a határon, és *Budapesten, Nagyváradon és Kolozsváron* kerestek megélhetést.

A dél-erdélyi városokban azok a családok maradtak meg, amelyek idősebb korosztályokat képviseltek és nem merték, vagy nem tudták vállalni az országhatáron való áttelepedést.

A dualizmus korában – 1849 után, pontosabban 1867–1914 között – több gimnáziumot és felsőfokú iskolát végző atyhairól tudunk. A két világháború között – nyilván a szerényebb anyagi háttér miatt – nincs adat atyhai születésű értelmiségiről, de még érettségizőről is csak elvétve.

Ugyancsak ennek az első román időszaknak a végén jegyzi fel a plébános, hogy „*a lopások is kezdenek gyakoriak lenni, majságot és lisztet is vittek el. Legények botrányosan lopják a gyümölcsöt, fiatal fákat is letördelnek... Szégyen bélyeget nyom a közösség népére az, hogy a faluba bevezető kőúton ültetett csemetéket mind kitördelték, az állványokat lerontották, az iskola csemetekertjének deszkáit ellopták.*” (20) 1940 nyarára – talán a központi román hatalom eróziós munkája és a nyomorúság következtében – mintha kifogytak volna az anyagi, a szellemi és az erkölcsi értéktartalékok, és már mintha csak valami rendkívüli esemény tudná ezt a bomlást megállítani...

Források:

1. *Domus Historia*. I. kötet.
2. uo.
3. uo.
4. uo.
5. uo.
6. *Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben*. Magvető Kiadó Budapest 1987. 76-114. oldal.
7. uo.
8. i.m. 195-249. oldal
9. *Domus Historia*. I. kötet.

10. uo.
11. uo.
12. *A 400 éves etédi iskola emlékkönyve*. Etéd 1999. Hasonló volt a felekezeti iskolák helyzete a szomszédos településeken is. Ezt olvasuk az idézett munkában: „Az 1931-32 tanév végén a Märginean revizor által directivákkal ellátott Pop Victor erdőszentgyörgyi ig. Tanító 25 beírt gyermek közül hetet buktatott el és iskolánk létét ezzel nagyon támadta. A bukott gyermekeket átirányították az állami iskolába.” 26-27. oldal.
13. i.m. Gagy Erzsébet 85 éves nyugdíjas tanítónő visszaemlékezése: „Bálint Zoltán tehetséges kántortanító 1901-től került ehhez az iskolához. 1934. januárjában súlyosan megbetegedett. Mivel munkanélküli voltam, megkért, hogy helyettesítsem őt a tanév végéig. Ugyanakkor román vizsgára kötelezték őt is, mint a többi tanítót (...) Sok értékes kántortanítót kidobtak akkor az állásából. Bálint Zoltán vizsgája sem sikerült. Ezért 1935 januárjától csak az első és a második osztályokban taníthatott.” 27. oldal.
14. i.m. Szávai Géza nyugdíjas tanító visszaemlékezése: „...a gyermekeknek még a szünetben sem szabadott magyarul beszélniük. Ha valaki megszegte a parancsot, verés járt érte.” 27. oldal.
15. *Domus Historia*. I. kötet.
16. uo.
17. Beke György – bukaresti tartózkodása során – több írásában is foglalkozik a jelenséggel. A *Változó valóság* kötetben – Kriterion Könyvkiadó Bukarest 1984. – Tófalvi Zoltán: *A Temesváron élő atyahaiak közössége* című tanulmányában nemcsak a 60-as években kialakult diaszpórát vizsgálja, hanem annak előzményeit és a teljes kialakulási folyamatot. 12-15. oldal.
18. Lásd: T. Z. fentebb idézett tanulmányát.
19. Tófalvi Zoltán munkája. Szépirodalmi és publicisztikai vonatkozásokat erről a korszakról Tamási Áron és Kacsó Sándor ekkortájt keletkezett műveiben találhatunk.
20. *Domus Historia*. I. kötet.

A második világháborútól az 1989-es fordulatig

A már említett második bécsi döntés során, amikor *Észak-Erdélyt* Magyarországhoz csatolják, a *Sóvidék* is magyar fennhatóság alá kerül. *Antal János plébános*, kitűnő valóságérzéssel – többek között – a következőket jegyzi fel: „...*sajnos a kereskedelem útjai el vannak vágva, mivel Segesvár, Dsztmárton, Brassó, Szeben, Torda, Temesvár nem jöttek vissza*”. (1) A lelkész azonnal felismeri a döntés cinizmusát, de a huszonkét éves jogfosztás után, mégis derűlátóan gondolkodik és bízik abban, hogy végre megoldódik a falu lakosságának nehéz gazdasági helyzete és az iskolaügy.

A magyar hadsereg és az új adminisztráció 1940. szeptember 11-én éri el a község határát. A lakosság teljesen érthető módon: kitörő lelkesedéssel fogadja a változást. *Figyelemre méltó és érdemes megjegyezni, hogy ennél az impériumváltásnál semmilyen atrocitás nem következik be: a román adminisztráció sértetlenül és fegyelmezetten távozhat*. Valószínű, hogy mindez a túlnyomó magyar többségnek köszönhető, valamint annak, hogy ezekben a falvakban nem fogantak meg a románosítási politika kezdeményezései: nem volt görög-keleti vallásra térített hitközség, nem épült ilyen templom, és a közigazgatáshoz, rendfenntartáshoz szükséges néhány főn kívül, nem tartózkodott jelentős létszámú betelepített román népesség a környéken.

A magyar közigazgatás berendezkedése után – szinte azonnal – működni kezdenek a legfontosabb intézmények és a falu bekapcsolódni látszik az új államiság vérkeringésébe. A román papírpénzt 1:1 arányban váltják be, ami ez alkalommal nem jelent szegényedést. „*578.000 lejt vittek Parajdra, s ebben a nagyobb gazdák nincsenek is benne*.” (2) Az új tanév október 16.-án kezdődik. „*200 mindennapos növendék van. A IV. tanerőt megszervez-*

tük, egyházt. határozattal tanítónőt kértünk. A tanítók fizetését az állam adja. Az iskola dologi kiadásairól itt a politikai község mint kegyúr gondoskodik..." (3) A kormányzat szívéen látszik viselni a felnőttoktatást is és támogatja a népfőiskolákat, a szociális népmozgalmat. November folyamán megalakul a helyi KALOT-szervezet. (4)

Mindenki számára tanulságos és emlékezetes lehet ez az időszak, hiszen ekkor mutatható ki a lakosság részéről a legnagyobb figyelemösszpontosítás a helyi intézmények iránt. Ebben az időszakban jól felkészült tanerők dolgoznak, a plébános – tapasztalt, középkorú egyházi személy – felkéréseire azonnal válaszol a község: a nép, és – ha kell – önszerveződő módon keresi a megfelelő választ, az anyagi és a szellemi erőforrásokat, és különösebb felkérés vagy felszólítás nélkül el is végzi a szükséges munkálatokat. A hivatalos formák mellett nagyon gyorsan létrejön a civil kezdeményezések egész sora, az önszegélyezés, az önművelés terén is jelentős előrelépések történnek. A plébános szerint a december 19–22. közötti három napos ájtatosság során 362-en gyónnak és 424-en áldoznak. Nem tartja elegendőnek ezt a számot („...akiknek kellett volna, nem jöttek el...”), Óév estéjén pedig feljegyzi ugyan, hogy „elég sokan jöttek a hálaadásra (...), de helytelen kereszténység elleni szokást követve, a fiatalság (legényegy-let) valami előadást tartott a községházán táncmulatsággal”. (5)

Tekintettel az új magyar világ rövid – mindössze négy éves – tartamára, nem vizsgáljuk most külön-külön a hitélet, az oktatás és a nép hétköznapiainak eseményeit. Így együttesen szemlélve is áttekinthetően lehet felvázolni a korszakot.

Nyilvánvaló, hogy a berendezkedő magyar államhatalom megtette a legszükségesebb lépéseket, hogy rendet és biztonságot teremtsen a visszakapott területeken, de – főként Teleki Pál tragikus halála után (1941. április 3.) és a német befolyás erősödésével, arra is fel kellett készülnie, hogy hadrafoghatóvá tegye az állampolgárokat. Már az iskolai nevelés mellett elkezdődik a katonai jellegű képzés, és a levante-oktatás cserkészgyökerű

formáin túl, egyre jobban kibontakozik az uszító-propaganda is. Sajnos, az *ejtőernyősként ledobott* anyaországi hivatalnokok nem értik meg, hogy *Észak-Erdélyben* és a *Székelyföldön* másképp kellene viselkedni (s főként politizálni) és azt a mentalitást hozzák magukkal, amely annyira jellemzi és minősíti a magyar közélet megannyi ekkori szereplőjét: a nemlétező dicsőség fényében próbálnak élni, amikor nem mérvadó a teljesítmény és illúzióként lehet takarózni azzal a gondolattal, hogy Magyarországon erős és a jó oldalon áll.

Az atyhaiak – becsületükre – nem álltak a szélsőségesek táborába, s bár sok eseményt közönnnyel és közömbösen szemléltek (a helyi zsidókról – igen lakonikusan csak ennyit mondtak és mondanak ma is: „összeszedték őket”), ismét végigszenvedték azt, amit rájuk szabott ez a gyorsan változó és forgandó történelmi széljárás.

1941-ben két alkalommal is bevonuló honvédeket búcsúztat a falu (szeptember 5-én és októberben), majd 1942 tavaszán 37 tartalékos (40 és 50 év közötti) családost férfit gyakorlatoztatnak a környéken és képeznek ki határőri feladatok ellátására. Mindez jelzi, hogy a háború ezúttal sem fogja elkerülni a falut. A háborús gazdálkodás miatt egyre kevesebb a gabona- és a takarmányféle, folyamatosan segítyezik (élelemmel és pénzzel) a lakosságot, de ez az állapot nem változik, sőt, ahogyan *Magyarország* felé közellednek a hadi események, még inkább súlyosbodik.

1942. májusában több alkalommal is megmozdul a föld: földcsuszamlás dönt romba több családi házat a *Szoross* és *Alszeg* utcákban. A megye gyorssegélyt ad, kedvezményes állami hitelt is ígér, de néhány család – köztük olyanok is, akik nem voltak a károsultak között – elhatározza, hogy véglegesen *Borgóprundra* költözik, ahol a papírgyárban találnak munkát (8 család), míg mások a *Felvidékre* jelentkeznek – és el is mennek – állami utasznak (5 család). További bevonulások (9 fő októberben) és 37 férfi vett részt egy szovétai hadgyakorlaton, miközben csak 7 fő tudott elmenni a csíksomlyói búcsúra („a megélhetés nehézségei itt

is mutatkoztak” – jegyzi fel a plébános), de júniusban új szövetkezeti boltot adnak át a faluban és fiatalok táboroznak *Kolozsváron*, s vesznek részt tanfolyamokon, például *Gyomán*... Igen-csak ellentmondásos időszak, amikor létezik egy megfontolt szociálpolitika, amelyet jól felkészült és felelősségüket ismerő emberek kezdeményeznek, de véle párhuzamosan zajlik a minden elpusztító háború... (6)

1943-ban 16 népes családot telepítenek *Besztercére* (március 28-án). Jórészt az egy évvel korábbi földcsuszamlás áldozatai (*akik elsilyedtek*). Ezt az akciót a magyar vezetők részben szociális okokból, részben az ottani magyar népességi mutatók javításáért kezdeményezték. (7) A véglegesen elköltözők *Besztercén* is egy tömbben maradnak: „*tizennégy vargasi, ülkei, lövétei, firtosmartonosi családdal együtt ők alkották a besztercei székely telep gerincét. Az akkor készült családi házak nyílegyenes terepen készültek: ha sorban kinyitják az ablakokat, egyetlen hajléknak látszik a tizenhat épület.*” (8) Nem voltak ilyen szerencsések azok a bukovinai székelyek, akiket a *Délvidékre* (Bácskába) telepítenek. Érdeemes felidézni ezt a történetet, hiszen nem sok híja volt annak, hogy az atyhaiak is – tömegesen – egy újabb történeti tabló tragikus szereplőivé váljanak, hiszen a gyakori természeti katasztrófák és a nehezen művelhető földek miatt, sokan vágytak a barátságosabb és jóléttel kecsegtető vidékekre. (9) „*6-án [a bejegyzés még 1941. augusztusi] volt az atyhaiak fogadalmi napja. (...) Kedden délután jöttem a faluba, hogy síríg tartó, gazdag élményekkel távozzam innen. Szeptember óta tart telepítő munkám. Meghasadt a jégpáncél és sikerült a bácskai sík asztal szép fehér kenyéréhez leültetni 14.786 bukovinai székelyemet, akiknek az ősei között atyhaiak is voltak (...) Atyhára azért jöttem, hogy lerajzoljunk néhány, igazán ősi mintás eredeti székely kaput, hogy azokat a bácskai új 31 székely faluban is megcsináltassam. Itt tudtam meg, hogy mi érte drága székely testvéreimet. [ti. az év Pünkösd első napján negyed óráig tartó jégeső pusztított] Elhatároztam, és meg is ígértem nekik, hogy a Kormányzó Úr Öföméltósága*

elé fogom ügyüket vinni. Éppen úgy neki akarok ennek az ügynek feködni, mintha a mi falvainkról volna szó. Több helyen megkérdezték a faluban: – Igaz-e, hogy az atyhaiakat is a Bácskába akarják telepíteni?!...” (10) *Dr. Németh Kálmán* – volt józseffalvi plébános – ekkor még nem tudhatta, hogy milyen sors vár majd híveire három évvel később. (11)

Az iskoláról annyit, hogy négy tanerővel működik, s a háborús nehézségek ellenére is szép eredményeket mutathat fel. A lelkeket építő nevelőmunkára itt is árnyékot vet a háború közele, hiszen a tanítókat (mint tartalékos tiszteket) elég gyakran behívják katonai szolgálatra.

Az 1944-es év tavasza már az összeomlás előszelét hozza. A lakosság nehezen viseli el, hogy hadszíntérre változik a megye, és megjelennek a német katonák, akiknek adni kell, amit kérnek. Statárium. Kötelező beszoalgtatások („áprilisban 92 vágómarcha”), óvóhelyeket kell ásni és a tanévet már április 1-jén lezárják. 50 ezer ukrán menekült vonul át Marosvásárhely felé. A „rendes katonákon kívül bent vannak még 28-an”, többnyire leányok és fiatal házasemberek. Júliusban „26-án a kántortanítót, mint határőrtisztet, a harangozót és az összes határőröket, még a tartalékosokat is behívták (...), a hazaengedett lovakat újra elvitték.” (12) A behívások még augusztus folyamán is tartanak, pedig már közelednek az orosz csapatok. A SAS-behívót (13) kéhez kapók tudják, hogy életükkel játszanak: életveszélyben vannak akkor is, ha bevonulnak, akkor is, ha nem.

1944. szeptember 14-én, reggel kilenc órakor, „Firtos felől megérkezett az első lovas orosz csapat, majd Árcsó felől is állandóan jöttek lovasok, majd harckocsizók, ágyúk. Egész nap tartott az átvonulás Etéd felé. Lovakat vittek el és takarmányt. Különösen vadásztak az óra, csizma, borotva, szalonna és a leányok után”. (14) Az atyhai plébános szeptember 15-ig marad a faluban, majd október 14-éig bújkál. Ő az első lelkész, aki visszatér szolgálati helyére és – több hónapon át – ellátja a korondi, a pálfalvi és a parajdi híveket is.

Mindaz, amit a két háború között szellemi értékként megtermelődött, mindaz, ami a négy háborús (de magyar) esztendő során kibontakozott a községben, most egy hónap alatt szertefoszlott. A település kirabolva, a templom, a plébánia és az iskola úgyszintén, s ami a legfájdalmasabb – írja a magányosan küszködő pap –, hogy a pusztítás az emberi lelkekben is hatalmas, mert „*a nép látva az oroszok garázdálkodását – szintén vérszemet kapott.*” (15)

A háborús veszteség mérlegét még ekkor nem lehet elkészíteni. 1945 folyamán sokan hazakerülnek, de mintegy 80 embert még mindig hazavárnak a fogságból, van, akit hiába. Négy-öt év is eltelik, mire tisztázódik a helyzet és hazajönnek a hadifoglyok.

*

Az orosz bejöttek és hozták magukkal a szovjet-hatalmat. Negyvenöt esztendő uralom következett, amely alatt – ha közvetve is – egészen 1989-ig tartották ellenőrzésük alatt egész Közép-Európát.

Hiábavalónak bizonyult a háború után másodszor is visszatérő Szabó Dénes plébánosnak – immár eléggé öregén és betegen – azon igyekezete, hogy ismét megerősítse a katolikus iskolát. Biztos, hogy komolyan vette feladatát és Márton Áron püspök 1947. május 7-én kelt intelmét is: „*A buzgó lelkipásztor gondosan őrzi az egyházközség lelkiéletét. A nehézségek és zavaró események ellenére a vallásos szellem még töretlen. A katolikus iskola ellátása képesített tanerőkkel feladatként marad, melyet megoldani ne mulasszon el az egyházközség vezetősége. A gyengélkedő lelkipásztort és híveit Isten oltalmába ajánlom.*” (16), de azt a harcot, amelyet végigvitt a korábbi román hatóságokkal, ekkor már nem lehetett folytatni, mert a felekezeti iskolákat a következő évben államosították.

Az ötvenes évek első fele a legsötétebb időszaka a népnek mondott hatalomnak. Ekkor kezdődik meg a mezőgazdaság szocialista átalakítása, először a kulákosítás, a beszolgáltatás,

utána pedig a hagyományos falusi életforma szétverése következik. Atyhára 1962 tavaszán kerül sor, amikor helybeli buzgó agitátorok közbenjárására – akik, ráadásul, őszintén hittek az átalakítás hasznosságában – itt is megszervezik a termelőszövetkezetet. Ez az a pillanat, amikor teljesen elveszítik a reményt a fiatalok az itteni megélhetésben, és szinte azonnal, mintegy tiltakozásul a kollektivizálás ellen, tömegekben telepednek – immár véglegesen – a távoli nagyvárosokba (*Temesvár, Brassó, Kolozsvár, Marosvásárhely*). Korábban említettük a népességi mutatókat, de emlékeztetőül felidézzük, hogy 1950-ben 1565-en laknak a községben, 1960-ban 1229-en és 1966-ban már csak 777-en. Az akkori fiatalok (a ma 60 év körüliek) mesélik, hogy 1962 tavaszán – több héten át – látni lehetett és tapasztalni, hogy az atyhaiak vették az átalvetőt, és minden délután egy-egy szekérenderéknyi ember indult le a parajdi vasútállomásra. Először csak a férfiak mentek el, pár héttel később aztán az asszonyok is. (17) Ekkor alakultak ki a diaszpórák, amelyek közül a temesvári bizonyult a legéletképesebbnek – ma több atyhai él Temesváron és környékén, mint a faluban. (18)

1968-ban a falut *Korond* községhez csatolják. 1974-ben megszűnik az általános iskola felső tagozata, helyben csak egyetlen tanerővel működő, szimultán I-IV. osztályos elemi marad.

1980-ban a termelőszövetkezetet is a korondi székhelyhez sorolják, helyben csak a gépészeti állomás és egy fő agrármérnök dolgozik. A falu szép lassan előregedik – 1980-ban már csak 417-en lakják (19) – és úgy látszik, hogy semmi sem állíthatja meg az ördögi falurombolási terv megvalósulását. Így érkezünk el 1989 decemberéhez.

Források:

1. *Domus Historia*. I. kötet.
2. uo.
3. uo.

4. KALOT: Katolikus Legények Országos Társasága
5. *Domus Historia*. I. kötet.
6. Erdélyi Intézmények
7. Épp az idézett lelkész az egyik jeles szervező, aki *hazahozta* a bukovinai székeket a Bácskába.
8. In: *Változó valóság*. Tófalvi Zoltán tanulmánya. 17. oldal.
9. *Cseres Tibor*: Vérbosszú Bácskában. Magvető, 1992.
10. *Domus Historia*. I. kötet.
11. *Cseres Tibor*: Vérbosszú Bácskában. Magvető, 1992.
12. *Domus Historia*. I. kötet.
13. S.A.S.: Segíts! Adj! Siess!
14. *Domus Historia*. I. kötet.
15. uo.
16. uo.
17. Nagy S. Dénes közlése.
18. Tófalvi Zoltán az 1984-ben megjelent tanulmánya készítésekor 186 Temesváron élő atyhai származású személlyel tartott fenn kapcsolatot, amikor a migráció okait, célját és az új környezetbe való beilleszkedésüket vizsgálta. Ez a szám nem tartalmazza az összes Temesváron élő atyhait. Az összlétszám jóval több – akár kétszerese –, ha figyelembe vesszük a periférián, illetve a vonzáskörzetben élőket is. Ez a közösség a kutatás óta (az 1980-as évek eleje) jelentős változásokon ment keresztül, elöregedett és a második generációra már csak töredékesen hagyományozta azt a kohéziós erőt, amely az évek során a más környezetben is összetartotta ezt a közösséget.
19. *Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó Budapest-Csíkszereda 1998.

Az Atyhán szolgáló lelkészek 1849 és 1920 között:

17. *Holló Bonifác, Keresztes Márton és Dávid Antal* ferencrendi szerzetesek 1848 novembere és 1849 októbere között.
18. *Betegh Imre* (1849. október – 1873. október)
19. *Székely József* (1873. október – 1881. december)
20. Helyettesítő-besegítő lelkészek (1881. december – 1882. június)
Kovács József – Etédről,
P. Györffi Fidél – Udvarhelyről,
Fazekas Pál és
Péterfi József – Korondról.
21. *Vitális Károly* (1882. június – 1886. június)
22. *Schuller István* (1886. június – 1891. szeptember)
23. *Rettegi József* (1891. szeptember – 1902. augusztus)
24. *Fuchs Gusztáv* (1902. augusztus – 1904. augusztus)
25. *Pál György* (1904. augusztus – 1907. július)
26. *Mihály Domokos* (1907. július – 1913. május)
27. *Fülöp János* (1913. május – 1923. június)

Az atyhai egyházközségben szolgáló plébánosok 1920. és 1999. között:

27. *Fülöp János* (1913. május – 1923. június)
28. *Szabó Dénes* először (1923. június – 1939. szeptember)
29. *Ántal János* (1939. szeptember – 1945. május)
30. *Szabó Dénes* másodszor (1945. május – 1949. április)
31. *Balázs Gergely* (1949. április – 1968. október)
32. *Gergely Géza* (1968. október – 1973. augusztus)
33. *Sándor Dénes* (1973. október – 1980. október)
34. *Schusztér Zoltán Vilmos* (1980. október – 1982. július)
35. *Máté Ferenc* (1982. szeptember – 1990. szeptember)
36. *Kiss István* (1990. szeptember – 1994. július)
37. *Ferenczi Sándor* helyettesítő (1994. július – 1996. szeptember)
38. *Péter Sándor* (1996. szeptember...)

Megjegyzésként tesszük hozzá itt, hogy a reformáció előtt szolgáló papok névsora, amint az egyéb adatokat tartalmazó dokumentumok is elvesztek a történelem viharaiiban. *Léstyán Ferenc* kutatásaiban felbukkan ugyan egy XIV. századi utalás, de ez egymagában mindössze a falu meglétéhez szolgálhat bizonyítékkul, s Szent Mihályt jelölve meg védőszentként, újabb feladatokat ró a történetkutatóra, hiszen korábban szó van egy Urunk Mennybemenetelének szentelt templomról, és nyilvánvalóan: a mostani, a Mária-Magdolna védnöksége alatt lévő egyházközségről.

A plébánia történetéből megtudjuk, hogy a XVII. század folyamán, amikor licenciátusok is szolgáltak, a szovátai lelkész látta el egy ideig kilenc falu katolikus hiveit. Ugyanekkor – párhuzamosan – megtelepednek Firtoson a minoriták, akik – feltételezhetően – különböző szolgáltatások elvégzését vállalták. A környék lakóinak lelki gondozása mellett, több mint bizonyos, hogy az állattartás és a növénytermesztés területén is igen értékes tanácsokkal segítettek és részt vettek az oktatásban is. Amikor a plébánia és az iskola történetét kutatjuk, egy nagyobb lélegzetű összefoglaló tanulmányban, nem szabad megelégedoznünk e szerzetesek közellétéről és hatékony közreműködéséről sem.

Atyha mai temploma

(rövid ismertető és kronológia)

A *Szentegyház*as (Fodor Amburus) dombon lévő Árpád-ház-korinak mondott rom (ha valóban templom volt is) nem kapcsolható a mai településhez, mint ahogyan a *Kadács*ban álló templom sem a mai falué, hanem egy korábbi – időközben elpusztult – településé lehetett. Ezt a templomot azonban a reformáció előtt az atyhaiak is használhatták. A mai *Alszeg* és *Szoross* utcák közti területen – a XVI. század második felében és a XVII. század elején unitárius temető és (feltételezhetően) templom (vagy legalább kápolna állott), amelyet a rekatolizáció után ugyancsak használhattak az ittlakók.

Biztos adat van arra vonatkozóan, hogy a *Kupásné* alatt, a mai temető területén 1651 körül templom épült, ezúttal a katolikus vallású hívek pénzén, az udvarhelyi és a gyergyói esperek segítségével.

1798–99-ben ezen a mostani helyen épült fel a ma is álló templom

1818-ban a templomot – *Magyarország* prímása felszentelte

1864-ben oldalfalai kivételével a templom leégett, ekkor olvadt el a tornyában lévő 1437-ből származó harang

1865–1872 között – még *Betegh Imre* plébános idejében – végezték el a felújításokat, négy harangot, új padokat és új orgonát is ekkor készítettek

1897–1901 között készül el a neoklasszikus templombelső, *Majláth Gusztáv püspök* adományából pedig a két mellékoltár, ekkor készítik el a főoltár *Bűnbánó Mária-Magdolna képét* és *a mennyezeti freskókat*

1917-ben elrekvirálják a harangokat, amelyeket csak 1922-ben tudnak pótolni.

1926-ban – egy szélvihar alkalmával – ledől a templom tor-

nya, amelyet 1927-ban és 1929-ben építenek újjá. Ez az alkalom – és a falut sújtó gyakori tüzesetek – szülik a fogadalmi ünnep alapgondolatát. Ezt az *ünnepet* azóta – a fogadalmi kápolnánál, kivonulással és szabadtéri misével – minden év augusztus 6-án, *Urunk Színeváltozása ünnepén tartja az egyházközség.*

A fordulat után

Néhány alapvető változás mindenképp bekövetkezett a falu életében. 1990. tavaszán megkezdődött a termelősövetkezet felszámolása és a javak visszaszolgáltatása. A családok – ha nem is kapták vissza maradéktalanul az 1962-ben elvett vagyont – mindenképp megbizonyosodhattak arról, hogy ez a változás tartósnak és komolynak látszik. A magánosítás ellenére sem történt meg azonban a visszatelepedés, sőt: érezhetően csökkent a lakosság lélekszáma. Ennek a folyamatnak az okai közismertek, azok megváltoztatása komoly körültekintést és kitartó munkát igényel.

De – visszatérve az utolsó szocialista esztendőhöz – a tervbe vett, fenyegető falurombolás kapcsán több (külföldi) újságcikk is készült 1989-ben a környékről, de igazi figyelemfelkeltést Péterffy András filmrendező *Békesség e háznak* című döbbenetes hatású tévéfilmje eredményezett, amikor úgy mutatta be a házszenelést, mintha utoljára járná be a pap a falut. Az a pillanat valóban olyan volt, és méltán keltett a produkció nemzetközi feltűnést – indokolt volt, hogy Atyha elhíresüljön. (Azóta sem mertek és tudtak az atyhaiak olyan bátran, s lényegyetmondóan megszólalni és cselekedni.)

Közvetlenül a fordulat után nagy örömmel szolgált, hogy két testvértelepülés is jelentkezett kapcsolatfelvételért: a belgiumi Verviers városa és a magyarországi Veresegyház.

A belga város küldöttsége már 1990. január legelején megérkezett – komolyabb segélyszállítmányt hozva és újabbakat ígérve. A magyar származású *Christoph Lamfalussy* közvetített, majd februárban egy öt fős atyhai küldöttség Bukarestben találkozott *Andrè Damseaux* úrral, a testvérváros polgármesterével, aki a továbbiakban gondoskodott ugyan újabb – immár céltudatos – segélyek küldéséről, de nyelvi akadályok és a nagy távolság miatt ez a kapcsolat nem bizonyult tartósnak.

A magyarországi *Veresegyházzal* – ezzel szemben – komoly és állandó kapcsolattartás jött létre. A két település családjai ma már személyesen is kötődnek egymáshoz, s a hivatalos – önkormányzati – találkozókön kívül számtalan eredményes együttműködési formát tartanak fenn, amelyek nem protokollárisak, hanem konkrét hétköznapi eredményeket is hoznak.

A számbeli fogyás ellenére – hála Istennek – akad néhány életerős és szorgalmas család, amely az utóbbi tíz évben bebizonyította, hogy Atyhában lehet és érdemes élni. Az itthonmaradásnak nincsenek különleges titkai, nem kell szakirodalmat tanulmányozni hozzá, mindössze dolgozni kell, keményen, kitartóan és következetesen, úgy, ahogyan a régiek is tették, amikor elhatározták, hogy ebben a hegyoldalban akarnak megmaradni.

Úgy érezzük, hogy ebben a mostani világban sem tehetünk egyebet, ha felemelt fejjel és méltósággal akarunk átlépni a harmadik ezredévbe. Nem az a fontos, hogy az állam vagy a kisebbségi jogvédelem vagy a távoli Európai Unió találja ki az életünket, hanem az, hogy ráébredjünk arra: miként is legyünk a magunk urai. Nehéz helyzet ez, de ez a legtöbb *minimum*, amit – egyénnek és közösségnek – a mindenkori demokrácia adhat.

Határ- és dűlőnevek

A múlt századi krónikás – az immár többször idézett *Betegh Imre* – volt az, aki először vette lajstromba a határneveket. (1) Ebben a fontos helytörténeti kutatásban elsősorban *Orbán Balázs* lehetett példaképe, hiszen személyesen ismerték egymást, de emellett fontos volt *Pálffy János* közelléte is (2), aki a forradalom után székelyföldi birtokaira tért vissza. Pálffynak Atyha határában is voltak földjei, s az sem kizárt, hogy a plébánossal személyes kapcsolatot tartott fenn. *Betegh Imre* azon papok közé tartozik, akik amatőr kutatókként, alkalmi írókként, komolyabban foglalkoztak a rájuk bízottak múltjával. A jeles lelkésznek egyébként más jellegű (töredékes) feljegyzései maradtak fenn és több mint bizonyos, hogy élete más, későbbi színterein is élénken foglalkoztatta a hun-magyar rokonság és a székely róvásírás.

A legutóbbi időben *Dr. Janitsek Jenő* egyetemi tanár és *Szőcs Lajos* korondi tanító kutatták helyneveinket. *Janitsek tanár úr* – szlavisztikával foglalkozván – hosszú éveken át munkatársa volt *Dr. Ferenczi István* régésznek (a római limesre, a kora-középkori várrendszerre és a gypűségekre vonatkozó kutatások során), a küsmödi születésű *Szőcs Lajos tanító* (korondi pedagógusként, az elmúlt négy évtizedben), ugyancsak részletes és hiteles helyismerettel rendelkezik ahhoz, hogy részt vegyen egy ilyen munkában. A jelenlegi összeállítás *Betegh Imre határjáró módszerét követve* – ugyanazon az útvonalon – „járja” be (képletes értelemben) a dűlőket.

1. Farkaskút
2. Telelő alma
3. Cserealja
4. Csereköz

5. Darázsdomb
6. Szegények szere
7. Kőszirt-sarka
8. Kőszirt-alja
9. Sebe útja
10. Nagy-parlag
11. Molnár Imréék
12. Árcsó
13. Nagy-eger
14. Beth-mezeje
15. Beth-pataka
16. Kerek-eger
17. Ágvágás
18. Mihálc-pataka
19. Szakadáj
20. Bornyú- (vagy) Buni-szállása
21. Malom-dombja
22. Szádapos
23. Szádaposalja
24. Szépszádapos
25. Görcsös-Szádapos
26. Fülöpék
27. Kertalja
28. Fazekas
29. Suta
30. Korond(i)-út alja
31. Deákok kertje
32. Szentegyház as erdeje, másképp Fodor Amburus
33. Malomkő mezeje
34. Imrefiak cihere
35. Görnye
36. Kadács
37. Kadács-kútja
38. Kadács-hegyese

39. Firtos-száda
40. Firtos-alja
41. Firtos-kútja
42. Sugó
43. Medencés-(Csatornás)-kút
44. Kerülőút-teteje
45. Jerték-árka
46. Vasé (Vasék, Nagy Mihályék)
47. Kőriskút
48. Veszedelem
49. Pirincszeg-alja, -sarka, -teteje
50. Kerekmező
51. Poskota (és -pataka)
52. Fülöpék cihere
53. Vágás
54. Kis Péter erdeje
55. Falu-cihere
56. Gáborék
57. Simók-malma
58. Somodiak-erdeje
59. Kadács-száda
60. Kenderszeg-pataka
61. Paradicsom
62. Falualja
63. Bencsóné
64. Hallgatódzó-domb
65. Ortomány
66. Sárospatak
67. Danka-szege
68. Paptája
69. Gyűrés
70. Küskapu
71. Tótok-kertje
72. Nagy Mihályék (-kertje és -alja)

73. Lészakapu
74. Nádas-szeg
75. Déllő
76. Kert-hágó
77. Tövisszere
78. Omlás-pataka
79. Derékföld
80. Pusztakert
81. Tankó
82. Ponk
83. Bérc-köze
84. Árnyék-oldala és -patak
85. Mocsárnat
86. Nagy-szakadály
87. Kütyesz és -pataka
88. Határ-patak
89. Burján-cseréje
90. Sárostop
91. Sikattyú, -száda
92. Föld-híd
93. Dövény-vágása
94. Gyertyános
95. Kövesdomb-teteje, -alja
96. Juhod-pataka
97. Sebes-pataka
98. Sebes-köze
99. Sebespatak-feje
100. Szalonnás
101. Vasoldal
102. Telekmezeje
103. Hargatkő-alja, -nyaka
104. Hegy-alja
105. Kicsikő-alja
106. Engi halma

107. Fövényalja
108. Borsóföd
109. Nádasszeg-kútja
110. Tótszakadály
111. Egeroldala
112. Mogyorókerék
113. Balázs-keresztje
114. Igazbérce
115. Csomborkút
116. Akasztófa
117. Első-, Második-, Harmadik-kereszt
118. Fiastető, -oldal
119. Ráduly-szökése
120. Miklósfiak-erdeje
121. Kis Péter-gödre
122. Nagy Ferenc-vápája
123. Rakottyás-sarka
124. Ölves, Ölves-kútja, -pataka
125. Tótok-erdeje
126. Mátéfiak-erdeje
127. Pap-kútja
128. Lukácsok-szénafüve
129. Veresföld
130. Kupásné
131. Kőbánya
132. Dávidok-oldala
133. Csedő, -kútja
134. Málnás-karéja
135. Györfi Katié
136. Réde
137. Rédemocsara
138. Deszkafabérce
139. Deszkás-patak
140. Dávidok-erdeje

- 141. Mélyárok
- 142. Sófalvi-hágó
- 143. Kőszirt-sarka
- 144. Lőrincz Mihály kőrakása
- 145. Csereút-teteje
- 146. Méhestető

Források:

1. *Egy Udvarhely Széki falunak Atyhának leírása.* Széchenyi Kézirat-tár. Folhunng 1114/49.P.45.
2. *Pálffy János* (1804–1857) Pályafutását császári huszártisztként kezdte, ahonnan a *Pesti Hírlapban* közölt írásaiért menesztik. 1841–44-ben az erdélyi Országgyűlés ellenzéki vezéralakja, majd a forradalom idején az unió híve. 1850-ben halálra ítélik, de betegsége miatt szabaddá helyezik. Földbirtokosként közismert volt a környéken, hiszen több faluban is voltak földjei. Kapcsolatokat tartott fenn a lelkészekkel, baráti társaságához tartozott *Orbán Balázs*, *Jókai Mór* és *Eötvös József*.

A falu belterületének helynevei

1. **Alszeg** (a szövetkezeti bolttól déli irányban hosszan lefelé haladó utca, gyakorlatilag Alszegnek tartják a Suta és Pataktó utcákat is)
2. **Alszeg váluja** (az Alszeg, Pataktó, Suta és Szekeres utcák találkozásánál, vizét a Csatornás-kútból vezették le)
3. **Balázsok utcája** (ezt az utcanevet ma nem használják, mivel ott nem él Balázs nevű család – utolsóként Balázs Lajos házat bontották el)
4. **Bojtos** (az Árcsóról bejövő főút mentén, Márkos hídjáig)
5. **Bojtos váluja, -kútja** (az egykori Balázsok utcája és Bojtos utca találkozásánál)
6. **Cigány-domb †** (Bojtos utcában)
7. **Cinterem †** (a templom, a temető környezete)
8. **Csűrkert †** (ilyen nevű hely ma nem él a köztudatban, de ~-nek neveznek minden kisebb konyhakertet, ami a csűrök mögött található)
9. **Domb †** (Kis Dombi nevű család a XVIII. század óta létezik, vélhetően *dombon lakó Küsök* ragadványneve állandósult)

10. **Fazakas-utca †** (közvetlenül a Szekeres utca végétől kezdődő kaszáló, ahol ma már nincsenek házak, sem fazekasok)
11. **Felszeg** (a szövetkezeti bolttól észak-nyugat irányban, a falu végéig húzódó utca)
12. **Felszeg váluja** (a papi telek déli végében)
13. **Főút** (a hétköznapi beszédben, szófordulatként él – főút melletti ház/telek stb. –, de ilyen nevű külön utca nem létezik)
14. **Fülöpék-pataka**
15. **Hősök-sírja** (a Művelődési Ház kertjében az első és újabban a második világháborúban elesettekért állított emlékek)
16. **Iskola** (a templom melletti, a hajdani felekezeti iskola)
17. **Kápolna** (a Fenyves fölötti, emlék- majd fogadalmi kápolna)
18. **Kicsi-sikátor** (a templom és a hajdani iskola felé vezető, rövidítő, keskeny utca, a Szakállas Amburus-féle ház hátánál)
19. **Komlós** (utca a falu északi felében, a Mogyorós utca folytatása)
20. **Kőkút** (forrás a falun kívül – Ponkon – innen kapja a vizet a Felszegi válú és a település nyugati része)
21. **Kultúrház** (művelődési otthon, a Márkos és Márkos dombja utcák közötti saroktelken)
22. **Laci-kert, Béni-kert** (nagyobb kiterjedésű gyümölcsös, részben a Vinczeffy-család tulajdonában, ezt a családot Béni-ragadványnévvel szokták illetni – Béni Laci)

23. **Márkos utca** (Márkos hídjától Alszeg válujáig)
24. **Márkos alja**
25. **Márkos dombja** (a Művelődési Ház mögötti, a Tűzoltó Szertárig, dombra haladó utca)
26. **Márkos-kútja** (Márkos hídjá alatt, forrás és itatóhely)
27. **Mihálc-pataka**
28. **Miklós-kút** (forrás és víztározó, innen vezetik le az ivóvizet a falu déli részébe)
29. **Miklós-kút utca** (Komlós utca Miklósok-lakta, Miklós-kút környéki része – mintegy 8 – 10 ház)
30. **Mogyorós utca** (a szövetkezeti bolttól és kocsmától a Kupásné alatti faluvégéig)
31. **Mogyorós váluja** (forrás és itatóhely az azonos nevű utcában)
32. **Nagy-sikátor** (templomba járó keskeny utca, Felszegben, házak nélkül)
33. **Nagy utca- vagy Márkos-váluja** (itatóhely, vizét Csedő kútjából kapja)
34. **Néptanács vagy Községháza** (a falu egyetlen emeletes épülete, ma iskola, tejszarnok, orvosi rendelő és gyűlésterem működik benne)
35. **Pataktó utca** (az Alszegei utca vége)

36. **Pálinkafőzde** (a Bojtos utcában, a Cigánydomb mellett)
37. **Pusztakert** (ma gyümölcsöskertek és kaszálók vannak benne, a Felszeg utcai kertek alatt, Szoross utca és az Etédre menő út jobb oldala közötti terület, több család birtoka)
38. **Simó-kert**
39. **Suta utca** (az Alszeg vége)
40. **Szabó-kert**
41. **Szakadáj-pataka**
42. **Szekeres utca** (véltetően a korábban szép számban itt lakó Szekeres nevű családokról)
43. **Szirt** (szűk és meredek utcácska Márkos hídjá és Komlós utca között)
44. **Szoross** (zsákutca Alszegben)
45. **Szövetkezet** (üzletház – vegyesbolt és kocsmá – a Felszeg, Márkos dombja és Mogyorós utca találkozásánál, egykor véle szemben – a Szász Árpádék háza előtt – állott a zádogfa)
46. **Temető** (a falu északi peremén, a Kupásné alatt)
47. **Templom** (római katolikus templom és a mellette lévő plébániahivatal)

48. Veres-kert (gyümölcsös az iskola kertje mellett, a Felszeg utcában)

49. Veres-utca (zsákutca, Veress nevű családok lakták)

50. Zádogfa (a Mogyorós utcai templomkapunál, két hársfa, korábban a falu közepén, a szövetkezet előtt)

Megjegyzés: a †-tel jelölt helynevek ma már nem élnek a köztudatban.

Zárszó

Bízunk abban, hogy ez az összeállítás megnyeri az atyhaiak tettségét, hiszen azokról a *dolgokról* és azokról a *helyekről* van szó, amelyeket e táj szülötte eszmélése első pillanatától ismer. Talán ezáltal sikerül elindítanunk egy egészséges folyamatot és egy szerencsés kezdet *okozói* lehetünk, melynek remélhetőleg eredménye is lesz, és az eljövendő korok krónikása ezt a mostani évfordulós évet sorsfordító pillanatként említi majd.

Eltelt néhány év a rendszerváltozás óta. Sikerült fontos lépéseket is megtennünk, de ez még nem elég a biztos továbblépéshez.

Megidézett elődeink, a felvillanó sorsok, a régi idők mozaikockái adjanak erőt és bizodalmat, hogy örködni tudjunk e helyen és megmaradni merjünk sorsunk gazdájaként. Mert a környék hatalmas és meg sem bocsátható vétek. Szégyen lenne, ha öntékozlókként az otthont elveszejtetnénk.

Korond, 1999. június 10.

Gáll Tibor Sándor
alpolgármester

Tartalomjegyzék

Kedves Olvasó	5
Bevezető	7
Földrajzi megközelítés	7
Történeti megközelítés	12
A falu kialakulásáról	16
Atyha templomai	19
A lakosság	22
A kezdetektől a reformációig	26
A vallási konszolidációtól	
a székelyföldi határőrség átszervezéséig	30
A madéfalvi veszedelem helyi vonatkozásai	34
A székely határőrség átszervezésétől 1848-ig	36
A Bach-korszaktól 1914-ig	40
Az iskola	41
Templom és hitélet	43
Az első világháború és „az első román világ”	45
A második világháborútól 1989-ig	57
Atyha mai temploma	67
A fordulat után	69
Határ- és dűlőnevek	71
A falu belterületének helynevei	77
Zárószó	82
Tartalomjegyzék	83

Amint a bevezetőben kifejtettem: ez a tanulmány elsősorban a templom történetét tárgyalja. A kétszáz éves évforduló most ürügy volt arra, hogy azt a múltra és a templomra figyelő könyvecskét összeállítsuk. A komoly monográfiához nagyobb terjedelem és több pénz szükséges.

A következő esztendőben – terveim szerint – végig tudom majd kutatni a falu régmúltját, s úgy a hétköznapi, mint az egyházi élet összetevőire vonatkozó információkat – egy nagyobb munka keretein belül – fogom majd részletezni.

Azt szeretném, hogy végig tudjam követni a XV. századtól regisztrált és a közben megtelepedő családok sorsát, és kiderítsem, hogy mivel foglalkoztak az elődök, hogyan születtek, hogyan tanultak, hogyan temetkeztek és hogyan őrizték a hagyományokat. Több izgalmas mozzanatról ma még keveset tudunk és ráadásul elég kevés az információ a legjelesebb atyhaiakról is.

Itt *Péter István* esperesre, *Simó István* földbirtokosra, *Szakállos Ferenc* szerzetesapra, *Tóth Balázs* gimnáziumi igazgatóra, országgyűlési képviselőre és másokra gondolok.

A múlt kutatása mellett az a magától értetődő szándék is megvan – úgy gondolom –, hogy a múltbeli ismeretek alapján, közösen gondolkodva, kialakítsuk magunkban a megfelelő jövőképet.

Ehhez a munkához kérem az atyhaiak segítségét: akinek kedve van – mesélje el fiatalsága történetét, mindazt, amit gyermekkorában látott vagy hallott az akkori öregektől, s aki régen elhunytak fényképeit és élettörténetét szeretné viszontlátni a nagyobb monográfiában – nyugodt lelkiismerettel ideadhatja a féltve őrzött dokumentumokat, mert lemásolás után (kérésre) bármit visszajuttatok, és örömmel veszem a népi mesterségekről, a kihalt szokásokról szóló beszámolókat is.

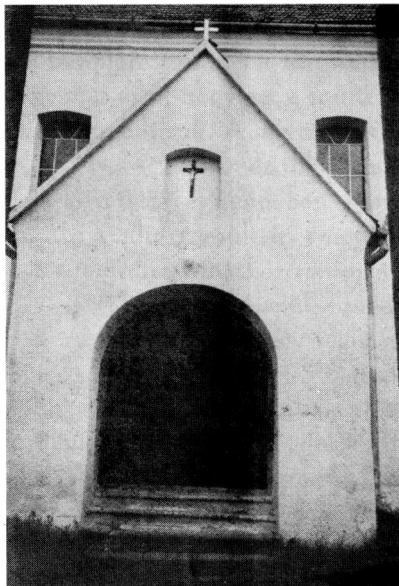
Csak együtt tudjuk ezt a nagyobb lélegzetű munkát elvégezni.

*Sok szeretettel üdvözlök minden olvasót
és minden leendő munkatársat:*

Simó Márton

1. kép: Az atyahai templom (háttérben a fogadalmi kápolna)

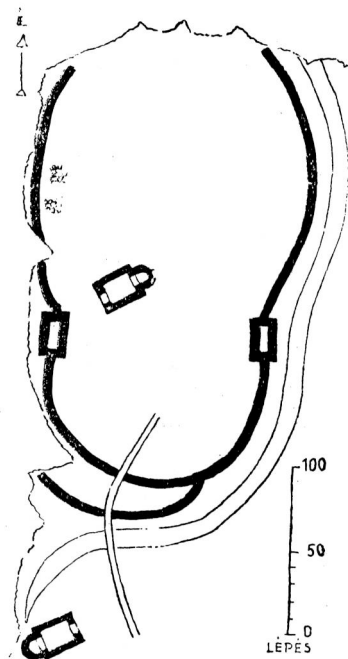

2. kép:
Bejárat a déli oldalon

3. kép:
Aragonit szenteltvíztartó

4. kép:
Firtos várának
alaprajza (Orbán
Balázs nyomán)

5. kép:
Szent Antal szobor – a templom
legrégebbi műtárgya

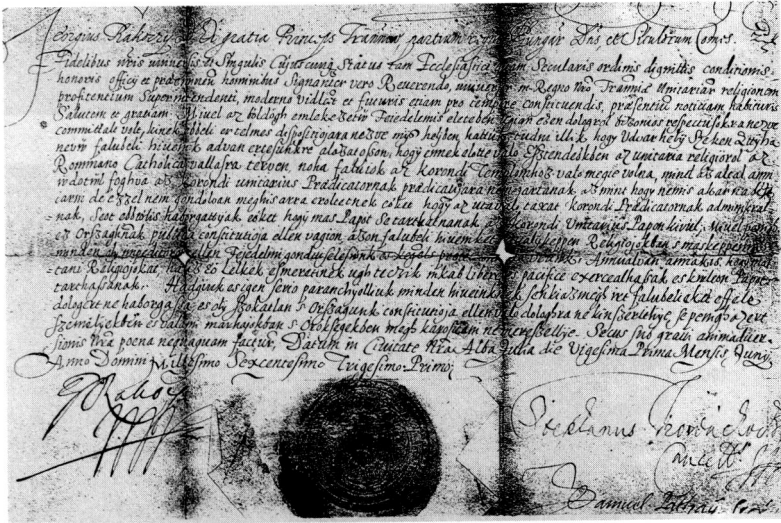
Gratias pro Deo & Sca

— alio sem. die lat. Eth. Cypell. aut abase in ea sem. bitum. aliqua alia ind. ag. entia.
Corporio, vel ad tempus. nec diel. Chaph. durat. in Cassia f. uci. 1. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 83

[illegible]

← 6. kép:

XI. Kelemen pápa levele

8. kép: I. Rákóczi György levele, amelyben Bethlen rendelkezéseit megerősíti

← 7. kép:

Bethlen Gábor 1625. március 15-én
kelt rendelete

9. kép:
Szakállos Ferenc (a kép bal oldalán)
teológus-hallgató korában

10. kép:
A templom észak-
nyugati irányból

11. kép:
A kántortanítói
lakás, mögötte
a felhagyott
iskola

12. kép:
A Nagy-sikátor
bejárata

13. kép:
A Felszeg utca

14. kép:
A kapuhoz már
nem tartozik ház

15. kép:
A házhoz nem
tartozik ember

20. kép: Akiket szeretünk, vélünk vannak akkor is, amikor már nem élnek

21. kép: Jula nén' egyedül

18. kép:
Id. Szakállos Imre
és id. Szász Lajos 1942-ben

19. kép:
Bakaruhában
(a II. Magyar Hadsereg
vesztesége meghaladja
a 150 000 főt)

16. kép: Györfi S. Jakab (álló sorban jobbról a hatodik) ezt írja a kép hátára: „Adjon isten jó napot kedves szüleim. Látják it van az én gazdaságom... Ezze' foglalkozok. Isten magukkal.”

17. kép: Határőri kiképzésen részt vevő tartalékosok 1942-ben

22. kép: Márton Áron püspök bejegyzése a *Historia Domus* első kötetébe, az 1947-es bérmakörút során

A magyar lelkipásztor gondosan őrsé-
gyházközség lelki életét. A nehézségek és
zavarok nem elegendőek a vallásos
életünk megőrzéséhez. A kat. iskola
feladatai a képzés mellett tanórán kívüli feladati-
ként marad, melyet meg kellene me-
lennie az egyházközség vezetőségének.
A gyülekezetben lelkipásztort és híveit hívni
illetékesen ajánlom.

947. V. 7. + Áron
Vp.

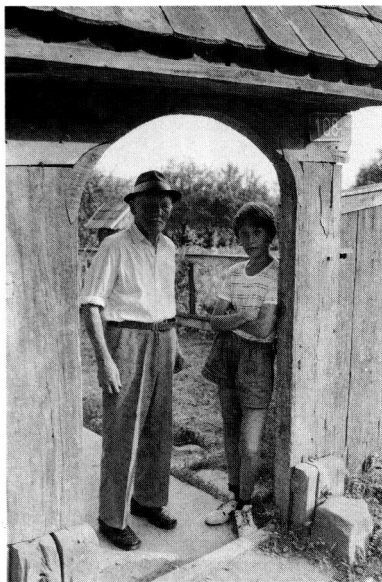
23. kép: Együtt a család (1996 július).

A búcsú alkalmával – egy napra – benépesül a falu. „Öröm ennyi népet látni” – mondják a helybeliek, de a következő hajnalon ismét arra ébrednek, hogy végzetesen kevesen maradtak...

24. kép: – Kevés a leány Atyhában – mondhatná Dénkó. Annyi biztos,
hogy innét nősülnie ebben az évben sem sikerül (1996 július)

25–27. kép:
Falusi pillanatképek
(1996 július)

28–30. kép: Vajon mit hoz a jövő?

A magyar Lelki gyászkor gondosan őri az
 egyház házi ügyeit. A magyarok és
 az aradi katonák ellenére a vallásos
 emberek mindig törtek. A hat. is kedve
 állt a házi ügyeknél. A magyarok felad-
 tést az aradi, melyet megadani me-
 lassa a az egyház házi ügyeit.
 A gyászkorok Lelki gyászkor és házi ügy
 állalmi ügyeink. + Arad
 947. v. 7.

4.40-0

44.000